

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
KOMISJA ŚCIGANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU

WIELKA ZMIANA HISTORIA WOBEĆ WYZWAŃ...

**Pamiętnik XX Powszechnego
Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie,
18–20 września 2019 roku**

**TOM 1
POTĘGA HISTORII**

pod redakcją Jana Pomorskiego i Mariusza Mazura

WARSZAWA–LUBLIN 2021

Ewa Domańska

Wydział Historii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0003-0875-976X

Problemy i perspektywy polskiej historiografii współczesnej. Wprowadzenie

Streszczenie

Artykuł określa kontekst dyskusji na temat kondycji polskiej historiografii współczesnej po 1989 r., lokując ją w odniesieniu do nowych tendencji w humanistyce światowej i zachodzących w niej rekonfiguracji (luka paradygmatyczna), procesu deprofesjonalizacji historii, wpływu polityki historycznej na prowadzenie akademickich badań historycznych i problemu widzialności polskiej historiografii na arenie międzynarodowej. Wskazuje na podstawowe wątki diagnostycznego artykułu Tomasza Wiślicza identyfikującego główne tendencje w polskiej historiografii po 1989 r. Należą do nich: 1) rewizja dotychczasowych narracji historycznych, demitologizacja jednych, a mitologizacja innych, powrót politycznej historii wydarzeniowej opartej na pozytywistycznym rozumieniu prawdy historycznej; 2) rozwój sprzęgających polską historiografię z historiografią światową badań odrzucających metanarracje, a skupiających się na ujęciach mikrohistorycznych, a także dynamiczny rozwój historii mówionej, demografii historycznej i historii środowiskowej; 3) rozwój historii tożsamościowych ukazujących i podkreślających odmienności różnych grup społecznych; 4) budowanie wiedzy historycznej poza tradycyjnymi granicami historii akademickiej. Artykuł omawia także polemikę z tezą Wiślicza przedstawioną w tekstach Tomasza Falkowskiego (krytykującego upraszczające i zniekształcające praktykowanie w Polsce nurtów badawczych powstałych za granicą, np. mikrohistorii, oraz oferującego jako antidotum pojęcie zobowiązania, które podejmowałby historyk, angażując się w daną praktykę historiograficzną), Agaty Tatarenko (zwracającej uwagę na zakorzeniony w polskiej refleksji o przeszłości reportaż historyczny jako rodzaj refleksji tożsamościowej powstającej poza historią akademicką) oraz Dariusza Skórczewskiego, który odniósł się do tekstu Wiślicza o kondycji współczesnej historiografii, umiejscawiając rozważania w kontekście geografii wiedzy i perspektywy postkolonialnej, i zaproponował kategorię „ofensywy epistemologicznej” w dyskusjach na temat możliwości przekroczenia peryferyjności polskiej historiografii z charakteryzującym ją brakiem metodologicznej odwagi. Artykuł zawiera także streszczenie dyskusji, która odbyła się po wystąpieniach wyżej wymienionych badaczy. W podsumowaniu autorka wskazała na niezaznaczone w artykule Wiślicza, a występujące w polskiej historiografii nurty badawcze. Wymieniła także subdyscypliny badań, których rozwój mógłby przyczynić się do zwiększenia widzialności polskiej historiografii na

arenie międzynarodowej, a także podkreśliła wagę jej dekolonizacji epistemicznej i wskazała na czynniki, które mogłyby przyspieszyć ten proces. Jak stwierdziła, najwyraźniej w przedstawionych artykułach ujawnił się problem polocentryczności polskiej historiografii oraz możliwości jej umiędzynarodowienia, a także wpływu, jaki na ten stan wywiera z jednej strony polityka historyczna forująca pozytywistycznie zorientowane badania, z drugiej dynamicznie rozwijające się tendencje należące do głównych nurtów badań historycznych na świecie.

Słowa kluczowe: nowe tendencje we współczesnej historiografii, luka paradygmatyczna, historiografia polska po 1989 r., geografia wiedzy, epistemologia ofensywna, polityka historyczna, zobowiązania historyka, mikrohistoria, reportaż historyczny

Powszechne zjazdy historyków polskich sprzyjają dyskusjom zarówno na temat obecnej kondycji polskiej historiografii, jej osiągnięć oraz problemów i niepowodzeń, jak i możliwych trajektorii jej rozwoju w przyszłości. Z punktu widzenia badacza historii i historii i teorii historiografii oraz metodologii historii zasadnicze jest – jak sądzę – rozpatrywanie tej problematyki w kontekście czterech następujących kwestii: 1) wyłaniania się we współczesnej humanistyce i naukach społecznych nowych tendencji, podejść i teorii oraz ich obecności w refleksji historycznej (problem zmiany paradygmatycznej jako szansa zarówno dla badań historycznych prowadzonych w Polsce, jak i ogólnie w Europie Środkowo-Wschodniej)¹, 2) deprofesjonalizacji historii i rosnącej popularności historii tworzonej poza ośrodkami akademickimi, która często uważana jest za wiedzę bardziej społecznie użyteczną w porównaniu z hermetyczną historią naukową, 3) zagrożeń wynikających z wykorzystania historii jako instrumentu prowadzenia polityki (polityka historyczna), 4) problemu widzialności polskiej historiografii na arenie międzynarodowej. Zagadnienia te podejmują zamieszczone tutaj artykuły autorstwa Tomasza Wiślicza oraz komentujące ustalenia tego badacza teksty Tomasza Falkowskiego, Agaty Tatarenko oraz Dariusza Skórczewskiego. Powstały one na bazie referatów przygotowanych na sesję „Którędy do

¹ Na temat nowych tendencji w humanistyce i w badaniach historycznych zob. D. Bachmann-Medick, *Cultural Turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa 2012; E. Domańska, *Luka paradygmatyczna we współczesnej humanistyce* [w:] *Mody. Teorie i praktyki*, red. E. Winięcka, Poznań 2018, s. 17–32; *eadem*, *Wiedza o przeszłości – perspektywy na przyszłość*, „Kwartalnik Historyczny” 2013, R. 120, nr 2, s. 221–274; J. Strzelczyk, *Nauka historii na początku XXI wieku*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 3, s. 7–35. Na temat kondycji polskiej historiografii zob. *Historia – dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*, red. E. Domańska, R. Stobiecki, T. Wiślicz, Kraków 2014; *Klio na wolności. Historiografia dziejów najnowszych po 1989 roku*, red. M. Kruszyński et al., Lublin 2016; *Historia w kontekście posthumanistyki*, red. E. Domańska, „Historyka” 2015, t. 45 [numer tematyczny]; R. Stobiecki, *Historiografia polska początków XXI wieku. Próba bilansu*, „Przegląd Humanistyczny” 2010, nr 5/6, s. 49–65; T. Wiślicz, *Historiografia polska 1989–2009. Bardzo subiektywne podsumowanie*, „Przegląd Humanistyczny” 2010, nr 5/6, s. 37–48.

poznania przeszłości? Polska historiografia między X a XX PZHP” (panel: „Współczesna historiografia polska: problemy i perspektywy”).

Celem tych artykułów jest refleksja na temat nowych tendencji w historiografii polskiej po roku 1989, a przede wszystkim zbadanie, jakie są to w istocie tendencje, jakie ośrodki badawcze i jacy historycy je reprezentują, które z nich rozwijają się najbardziej dynamicznie, w jakim stopniu stanowią one nawiązanie do tradycji polskiej historiografii, a jak dalece są zaszczipiane z zewnątrz. Autorzy rozważają także, na ile nurty te harmonizują z dyskusjami prowadzonymi na forum międzynarodowym, na ile dochodzi do „zamierania” niektórych subdyscyplin badań historycznych, a na ile pojawiają się nurty nowe – zwłaszcza jeżeli podejmują one problemy badawcze lub proponują podejścia czy teorie stanowiące nowość wobec tendencji światowych. Autorzy wypowiadają się także na temat specyfiki polskiej historiografii i innowacyjnych aspektów badań prowadzonych w ramach m.in. historii społeczno-kulturowej, mikrohistorii, historii kobiet i historii *gender*, historii mówionej, cyfrowej, historii środowiskowej, postkolonialnej, historii zwierząt czy historii sportu. Często krytycznie odnoszą się do jej dorobku, zaznaczając jej lokalność i „prowincjonalność”, lecz także wskazują na te elementy, które stanowią specyficzny (i wart upowszechnienia) sposób uprawiania różnych subdyscyplin badań historycznych w Polsce, i mają szansę, by stać się częścią międzynarodowych dyskusji – a tym samym mogą przyczynić się do promocji polskiej historiografii i współtworzyć globalną wiedzę o przeszłości.

Za szczególnie istotny uważam fakt, że – choć sesja dotyczyła historii i teorii historiografii, a więc dziedzin, które nie cieszą się specjalną popularnością wśród historyków (jakkolwiek w ostatnich latach można zauważyć istotną zmianę nastawienia i bardziej przychylny do nich stosunek) – kluczowy artykuł, zatytułowany *Nowe tendencje w historiografii polskiej po 1989 roku*, przygotowany został przez Tomasza Wiślicza – historyka praktyka, który jest nie tylko znanym i uznanym w Polsce i za granicą badaczem historii społecznej i kulturowej czasów nowożytnych (*Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001; *Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku*, Wrocław 2012), lecz także krytycznym badaczem historii i teorii historiografii (*Krótkie trwanie. Problemy historiografii francuskiej lat dziewięćdziesiątych XX w.*, Warszawa 2004; *Obserwacja uczestnicząca w naukach historycznych*, red. B. Wagner, Zabrze 2008).

Referat diagnostyczny Tomasza Wiślicza

W swoim opartym na gruntownych badaniach artykule Wiślicz przedstawił diagnozę polskiej historiografii. Z jednej strony, jak twierdzi, zachodzi proces optymistyczny: „historiografia polska wyraźnie przyspieszyła”, o czym świadczą sprzężenie nurtów

badawczych występujących w Polsce z tendencjami światowymi (rozwój m.in. historii: cyfrowej, kuchni i żywności, kobiet, miast, mówionej, postkolonialnej, sportu, środowiskowej, wizualnej, historii zwierząt oraz demografii historycznej i muzeologii), a także pojawienie się nurtów unikatowych – wynikających z lokalnej specyfiki (historia chłopów). Z drugiej zaś strony obserwuje się negatywne zjawiska nadmiernego upolitycznienia historii, co stanowi czynnik hamujący jej rozwój i proces umiędzynarodowienia.

Wiślicz zidentyfikował cztery podstawowe tendencje, które przekraczają tradycyjne dla polskiej historii akademickiej podziały epokowe. Pierwszą określił jako „od »mitu« do »prawdy historycznej« i z powrotem”. Jest to tendencja obejmująca nurty historiograficzne, których celem jest albo rewizja – w imię prawdy historycznej – dotychczasowych opisów przeszłości, albo utworzenie nowych mitów w miejsce starych. Autor twierdzi, że doszło do „uwiedzenia archiwalnego polskiej historiografii”, które to zjawisko jest „współodpowiedzialne za pozytywistyczny regres w metodyce badań historycznych”. Poszukiwanie niedostępnych dotąd dokumentów, w których miałyby kryć się prawda, związane jest z prymatem wydarzeniowej historii politycznej. Na tym tle wyłoniła się zdaniem Wiślicza nowa tendencja w historiografii polskiej, którą określił jako „historię niejawnych działań aparatu bezpieczeństwa państwa komunistycznego”. Autor uważa ponadto, że „historiografia polska coraz częściej patrzy na PRL oczami tajnych służb”. Wiślicz wskazał także na będące przedmiotem polityki historycznej i historycznych kontrowersji tematy dotyczące współczesnych badań historii Żydów i stosunków polsko-ukraińskich (rzeź wołyńska). W tym kontekście zwrócił uwagę na takie nowe nurty, jak polsko-niemiecka historia pamięci z jednej strony, czy też historia tzw. żołnierzy wyklętych z drugiej. Wskazał też na specyficzne, pozytywistyczne rozumienie prawdy historycznej, które jego zdaniem czyni z historii narzędzie polityki i „jest zabójcze dla historiografii naukowej”.

Druga tendencja („Między strukturami a idiografią”) ma według Wiślicza pozytywny charakter, łączy bowiem polską historiografię ze światowymi badaniami i mogłaby stanowić przeciwwagę dla upolitycznionej historii. Obejmuje ona kierunki badawcze odrzucające metanarracje i skupiające się na doświadczeniu indywidualnym, jak również te, których celem jest osiągnięcie wiedzy syntetycznej poprzez badania o charakterze strukturalnym, porównawczym lub globalnym. Autor zwraca uwagę na dynamicznie rozwijające się w Polsce badania mikrohistoryczne, historię antropologiczną, historię życia codziennego oraz historię mówioną, które stanowią już w pełni osadzone w tradycji i zinstytucjonalizowane subdyscypliny badań historycznych – w tej tendencji sytuuje także demografię historyczną, historię przestrzeni i historię środowiskową.

Zdaniem autora, po 1989 r. uwidoczniła się też tendencja, którą określa mianem „historii tożsamościowych”. Chodzi tutaj o takie nurty badań historycznych, które mają

szczególne znaczenie dla budowania tożsamości jakiejś grupy społecznej i nastawione są na ukazanie i zaznaczenie jej odmienności. W tym kontekście Wiślicz krytycznie wypowiada się o historii postkolonialnej, która jego zdaniem stała się bardziej domeną literaturoznawców niż historyków i przejawia się częściej w dyskusjach teoretycznych niż w praktyce pisarskiej. Autor zwraca też uwagę na zakorzenione w polskiej tradycji historiograficznej badania kobiet, narzekając jednak na ich metodologiczną miałość. Szczególnie interesująco zapowiada się zdaniem badacza powracająca do łask, ale uprawiana w nowym kontekście i innymi narzędziami historia chłopów. W ramach historii tożsamościowych Wiślicz umiejscawia także przeżywającą rozkwit historię lokalną i historię regionalną, a także historię miast.

Czwartą tendencję określił Wiślicz jako „poszukiwanie miejsca poza historią” – co wiąże z „prowadzeniem badań na podstawie źródeł nietypowych dla historiografii i wymagających dodatkowych umiejętności lub stosowaniem koncepcji teoretycznych i interpretacji, które utrudniają dyskusję naukową z innymi historykami”, a także z uprawianiem historii poza instytucjami naukowymi. Do tej tendencji badacz zaliczył m.in. muzeologię, historię cyfrową i wizualną oraz badania historyczne prowadzone w ramach łączącej nauki humanistyczne i przyrodnicze posthumanistyki (m.in. neurohistorię, historię środowiskową i historię zwierząt), które – jak orzekł – w Polsce występują na razie śladowo².

Polemika z tezami Tomasza Wiślicza (Tomasz Falkowski, Agata Tatarenko, Dariusz Skórczewski)

Nawiązując do wybranych wątków artykułu Tomasza Wiślicza w swoim krytycznym tekście, Tomasz Falkowski wskazał na problemy, które jego zdaniem trapią obecnie polską historiografię. Zdaniem autora, należy do nich m.in. upraszczające i zniekształcające postrzeganie wypracowanych za granicą praktyk historiograficznych, które są przeszczepiane na grunt polski i realizowane w odniesieniu do lokalnego materiału empirycznego. Przywołując przykład polskich badań mikrohistorycznych, Falkowski wskazuje na powierzchowne aplikacje tej praktyki historiograficznej, co świadczy jego zdaniem o jej „wielowymiarowej dewaluacji”. W konsekwencji – jak pisze autor – mamy do czynienia z „pozornym w dużej mierze rozwojem historiografii polskiej w tych jej obszarach, które chcą uchodzić za najbardziej nowatorskie (lub przypisywany jest im taki potencjał)”. Inspirując się ideą „ekologii praktyk” Isa-

² Warto w tym kontekście wymienić będącą osiągnięciem polskiej humanistyki transdyscyplinarną *Środowiskową historię Zagłady* (red. J. Małczyński, numer tematyczny „Tekstów Drugich” 2017, nr 2) oraz: J. Małczyński, *Krajobrazy Zagłady. Perspektywa historii środowiskowej*, Warszawa 2019. Zob. także: M. Praczyk, *Pamięć środowiskowa we wspomnieniach osadników na „Ziemiach Odzyskanych”*, Poznań 2018 i *eadem*, *Historia środowiskowa jako praktyka badawcza*, „Historyka” 2020, t. 50.

belle Stengers, a także wykorzystując w swych analizach pojęcie praktyki historiograficznej wraz z dookreślającymi je pojęciami wartości, wymogu i przede wszystkim zobowiązania oraz zaangażowania, Falkowski dowodzi, że odwołanie się do pojęcia zobowiązania może pomóc we wskazaniu możliwości pozwalających stawiać czoła wyżej wymienionym problemom. Historyk „angażujący się w daną praktykę historiograficzną powinien czuć się wobec niej zobowiązany” – twierdzi autor.

Z kolei Agata Tatarenko skupiła się na tendencji, którą Wiślicz określił jako „poszukiwania poza historią”, i zwróciła uwagę na zagadnienia, które jej zdaniem nie wybrzmiały w tekście tego badacza. Ułatwiony dostęp do archiwów, popularyzacja różnego typu źródeł wywołanych, połączone z „pożądaniem historii” (termin Karla-Ernsta Jeismanna) spowodowały wysyp książek poświęconych przeszłości – powstałych poza akademicką historiografią lub na jej marginesie (np. Marta Madejska, *Aleja Włókniarek*, 2018; Joanna Kuciel-Frydryszak, *Służące do wszystkiego*, 2018; reportaże historyczne np. Anny Bikont lub Aleksandry Boćkowskiej). W swoim artykule Tatarenko zadała pytanie o to, jaki wpływ na rozwój nowych tendencji po 1989 r. miały zjawiska „spoza historii”. Jej zdaniem w ramach studiów tożsamościowych szczególnie rolę odgrywa ważny i zakorzeniony w polskiej refleksji o przeszłości reportaż historyczny.

W swoim artykule *Kontekst czyni różnicę. Glosa do raportu o kondycji polskiej historiografii po 1989 roku*. Koreferat literaturoznawca Dariusz Skórczewski ulokował – jak to określił – „raport diagnostyczny” Tomasza Wiślicza w kontekście wewnętrznym i zewnętrznym dyscypliny. Zwrócił uwagę, że Wiślicz nie wziął pod uwagę prac polskich historyków publikujących w innych językach, a także prac zagranicznych historyków na temat Polski, zastanawiając się przy tym, jak dalece ich uwzględnienie wpłynęłoby na przedstawiony przez Wiślicza ogląd polskiej historiografii. Zdaniem Skórczewskiego, polska historiografia doświadcza „przemocy epistemicznej” z racji uprzywilejowania zachodnioeuropejskich i amerykańskich centrów tworzenia wiedzy, wobec których funkcjonuje na peryferiach. W związku z tym, jak twierdzi, stoją przed nią dwa główne zadania: „dekonstrukcja dominujących, przede wszystkim angloamerykańskich, narracji historiograficznych” oraz „zbudowanie narracji konkurencyjnej wobec dominującej w zachodniej akademii metanarracji historiograficznej na temat Polski”. W ten sposób Skórczewski rozważa kondycję polskiej historiografii w perspektywie badań historii postkolonialnej i geografii wiedzy znanych z badań m.in. Dipesha Chakrabarty’ego³. By wyjść z owej kondycji peryferyjności, w swoim artykule Skórczewski zaproponował kategorię „epistemologii defensywnej i ofensyw-

³ D. Chakrabarty, *Prowincjonalizacja Europy. Myśl postkolonialna i różnica historyczna*, przeł. D. Kołodziejczyk, T. Dobrogoszcz, E. Domańska, Poznań 2011. Zob. także: *Perspektywy postkolonializmu w Polsce. Polska w perspektywie postkolonialnej*, red. J. Kieniewicz, Warszawa 2016 („Debaty Artes Liberales”, t. 10); *Humanistyka (pół)peryferii*, red. K. Abriszewski, A.F. Kola, J. Kowalewski, Olsztyn

nej”. Autor uważa, że polską historiografię charakteryzuje nie tyle metodologiczne zapóźnienie, ile brak metodologicznej odwagi, i postuluje (posługując się określeniem argentyńskiego badacza – Waltera Mignolo) „epistemiczne nieposłuszeństwo” i przejście na pozycję epistemologii ofensywnej. Istnieje bowiem jego zdaniem „konieczność radykalnego zrewidowania formuły udziału polskich historyków w globalnym dyskursie dyscypliny”, w czym może pomóc postkolonializm⁴. Oferuje on bowiem perspektywę transnarodową, zorientowaną na badania porównawcze, pozwalającą przewyższyć polonocentryczną perspektywę polskiej historiografii.

Dyskusja

Trudno nie wspomnieć w tym miejscu o dynamicznej dyskusji, którą sprowokowały wystąpienia Tomasza Wiślicza, Tomasza Falkowskiego, Agaty Tatarenko, Dariusza Skórczewskiego i piszącej te słowa. Andrzej Paczkowski miał zastrzeżenia co do zastosowanego przez Tomasza Wiślicza określenia „regres pozytywistyczny” oraz – jego zdaniem – normatywnych zaleceń odnośnie do tego, co należy badać, które przedstawiłam w swojej wypowiedzi. Z kolei Robert Traba dyskutował z Dariuszem Skórczewskim na temat „ofensywy epistemologicznej”. Zdaniem Traby, trudno ją przeprowadzić arsenałem, którym obecnie dysponuje polska historiografia (chodzi o jej wsobność). Traba zaproponował, by polska historiografia oddzieliła się od siebie i zaczęła bardziej interesować się historią Polski w globalnym kontekście. Poprosił także Tatarenko o wyjaśnienie użytej przez nią formuły dominacji „neoliberalnych podejść do przyszłości” w historiografii połowy lat dziewięćdziesiątych.

Duże zainteresowanie wywołał referat Tomasza Falkowskiego. Rafał Stobiecki w dyskusji dopytywał o rozumienie pojęcia „zobowiązanie”, wokół którego koncentrowała się wypowiedź referenta. Dyskutant podjął także wątek z mojej wypowiedzi dotyczący „prowincjonalizowania Europy Zachodniej” jako centrum tworzenia wiedzy, sceptycznie wypowiadając się na temat takiej możliwości. Z kolei Małgorzata Praczyk miała wątpliwości co do przedstawionej przez Falkowskiego oceny historii środowi-

2016; T. Zarycki, *Polskie nauki społeczne w świetle hipotezy peryferyjnej dualności*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2013, nr 1, s. 67–88.

⁴ W tym kontekście na uwagę zasługuje idea „patriotyzmu epistemologicznego” zaproponowana przez filozofa Krzysztofa Abriszewskiego. Pisze on: „Zgodnie z postulatami patriotyzmu epistemologicznego dekonstruuję tu polityczny mechanizm wytwarzania wielkości autorów (filozofów, socjologów, badaczy kultury) centrowych (poprzez ich interpretowanie i komentowanie) i w rezultacie opowiadam się za wzmocnieniem własnej wspólnoty (własnego środowiska, otoczenia, asemblażu *etc.*), kierując wysiłkiem na budowanie lokalnych łańcuchów metrologicznych. Oznacza to, że w pierwszym rzędzie odwołuję się do koncepcji polskich badaczy (Leszka Kołakowskiego, Marka Siemka, Józefa Niżnika, Leszka Nowaka) jako bliższych mi kulturowo. [...] Mówię wprost: moja praca jako zakorzeniona w kulturze polskiej jest w pierwszym rzędzie do niej skierowana” (K. Abriszewski, *Kulturowe funkcje filozofowania*, Toruń 2013, s. 33–34).

skowej, która zdaniem dyskutantki nie jest obecnie możliwa, monografii z tej dziedziny jest bowiem Polsce zbyt mało. Następnie wypowiedział się Krzysztof Brzechczyn, zwracając uwagę na transregionalność popularnych w Polsce tematów badawczych. Na przykład, jak podkreślił, temat żołnierzy wyklętych nie stanowi tylko specyfiki polskiej, lecz występuje także w historiografii rumuńskiej i krajów bałtyckich. Podobnie kwestia stalinizacji zachęca do badań prowadzonych w perspektywie międzynarodowej, co może przyczynić się do większej widzialności polskiej historiografii.

Agnieszka Kolasa-Nowak stwierdziła, że w dyskusjach na temat stanu historiografii polskiej często zbyt wiele uwagi przywiązuje się do czynników zewnętrznych, które na nią wpływały (np. utrudniony dostęp do literatury do końca lat osiemdziesiątych), a zbyt mało wagi przydaje się czynnikom wewnętrznym. Z kolei Violetta Julkowska zadała Tomaszowi Falkowskiemu pytanie dotyczące zagadnienia aplikacji nurtów badawczych powstałych poza Polską, np. mikrohistorii. Odniosła się także do rozważań Skórczewskiego dotyczących problemów budowania syntezy. Następnie wypowiedziała się Dobrochna Kałwa, odnosząc się do pojęcia „epistemologii ofensywnej” użytego przez Skórczewskiego. Zwróciła uwagę, że wojna paradygmatyczna w Polsce między zwolennikami tradycyjnej historiografii i zwolennikami nowych podejść do badań przeszłości trwa nadal. Podziękowała także za referat Falkowskiemu, przyznając rację jego krytyce powierzchownej aplikacji w historiografii polskiej awangardowych nurtów badawczych powstałych za granicą. Następnie głos zabrał Paweł Rodak, nawiązując do wcześniejszej wypowiedzi Traby i nawołując do tego, by badania historii Polski prowadzone były w szerszym kontekście (z naciskiem na Europę Środkowo-Wschodnią). Powołując się na założenia swojego projektu metodologii praktycznej, podkreślił zasadność stosowania teorii ugruntowanej. Z kolei Krzysztof Zamorski podał kilka tytułów książek, które realizują założenia ukazywania historii Polski w szerszym kontekście, i z optymizmem wypowiadał się o stanie polskiej historiografii. Turę zadawania pytań zakończył Piotr Witek, który podkreślił wagę edukacji metodologicznej na studiach historycznych dla rozwoju polskiej historiografii w przyszłości.

W końcowej fazie dyskusji na pytania odpowiedzieli paneliści, zwracając uwagę na zasadność wyjścia poza polonocentryczne spojrzenie na historię Polski i zastosowania badań porównawczych w celu neutralizacji tej tendencji. Agata Tatarenko odpowiadała na pytanie o neoliberalne podejście do przeszłości, które używane potocznie pojawia się w dyskusjach publicznych, ale – jak zauważyła – trudno powiedzieć, co owo określenie właściwie znaczy. Odniosła się także do kwestii pisania o historii Polski poza Polską, zwracając uwagę na jej postrzeganie w kategoriach „egzotycznych” oraz jej niezrozumiałość – jeżeli przedstawiana jest wyłącznie z perspektywy polonocentrycznej. Następnie Tomasz Falkowski odpowiadał na pytania dotyczące statusu „zobowiązania”, które w jego ujęciu dotyczy zobowiązania historyka wobec stosowania

podejść badawczych (np. mikrohistorii) bez głębszej znajomości ich założeń i metod. Tłumacząc swoje rozumienie tego pojęcia, wskazywał, że nie chodzi o zobowiązania w związku z mechaniczną aplikacją wybranych nurtów do badań polskiego materiału źródłowego, lecz raczej o decyzję dotyczącą tego, jakie założenia owych nurtów przejąć, a jakie odrzucić. Odpowiadając zaś na pytania Praczyk, Falkowski stwierdził, że chodziło mu o to, iż tworzenie w historiografii polskiej nowych tendencji, takich jak historia środowiskowa, powinno być motywowane nie tyle ich nowością, ile raczej celowością ich uprawiania.

W swojej podsumowującej wypowiedzi Tomasz Wiślicz nie zgodził się z diagnozą stanu badań mikrohistorycznych w Polsce przedstawioną przez Falkowskiego – wskazał natomiast, że kategoria zobowiązania jest ważna dla analizowanej przez Tatarenko historii tworzonej poza historią akademicką, co dotyczy np. naukowego zobowiązania wobec analizy źródeł (przywołał przykład książki *Fantomowe ciało króla* Jana Sowy, która takiego zobowiązania nie przestrzega). Wiślicz zgodził się także z tym, że tocząca się walka z kolonializmem historiograficznym jest dla polskiej historiografii szansą. Przytaknął także wypowiedzi Paczkowskiego, deklarując, że sam jest pozytywistą i modernistą. Problem jednak, jego zdaniem, polega na tym, że – używając określenia „regres pozytywistyczny” – chciał wskazać, iż pozytywizm wraca do historii jako jedynie właściwa i najlepsza metoda, co referent ocenia bardzo krytycznie. W swojej wypowiedzi podsumowującej wyjaśniłam, że – mówiąc o „prowincjonalizowaniu Europy Zachodniej” – nie miałam na myśli, iż może tego dokonać polska humanistyka, ale że Europa Środkowo-Wschodnia w połączeniu z Ameryką Łacińską, Kanadą, Australią i krajami azjatyckimi (m.in. Chinami) może przyczynić się do zneutralizowania jej dominacji w tworzeniu wiedzy. Odnosząc się do wypowiedzi Pawła Rodaka, wyjaśniłam, że czym innym jest metoda dobrana do badań określonego materiału empirycznego, a czym innym teoria ugruntowana, która określa sposoby budowania teorii. Zadeklarowałam także, że wierzę w „przyjaźń merytoryczną” między badaczami, którą uważam za niezwykle ważną dla procesów tworzenia wiedzy.

Podsumowanie

Podsumowując rozważania przedstawione w zamieszczonych dalej artykułach i w streszczeniu dyskusji, warto zaznaczyć, że w nieocenionym, syntetycznym i krytycznym tekście Wiślicza zabrakło miejsca na refleksję na temat tak popularnych w Polsce nurtów badawczych, jak historia alternatywna, historia gier komputerowych, historia komiksu, a także nowa historia materialna i historia rzeczy, historia emocji i zmysłów czy historia dźwiękowa. Nie został także podjęty problem ważnych i dyskutowanych badań dotyczących dziedzictwa (tu warto np. wspomnieć dynamicznie rozwijającą

się krytyczną historię cmentarzy⁵), które moim zdaniem w pewnym sensie zastępują wyeksploatowane badania pamięci, a także badań prowadzonych w modusie „trans” (m.in. historia transkulturowa, transnarodowa, transtemporalna). Nie zostały też podjęte wpływające na praktykę historiograficzną kwestie teoretyczne, które obecnie są przedmiotem ożywionych dyskusji historyków na forum międzynarodowym. Wśród nich należy wymienić przede wszystkim alternatywne rozumienia czasu, przestrzeni i historyczności oraz zagadnienie multiteleologiczności, narastającą krytykę antropocentryzmu i eurocentryzmu, wpływ ekologizacji i naturalizacji humanistyki na teorię i praktykę historiografii, kwestię zniwelowania różnicy między historią kulturową i historią naturalną, wpływu dyskusji na temat zmian klimatycznych i antropocenu na badania historyczne i związanej z tym zmiany skali z globalnej na planetarną czy/i kosmiczną, roli *big data* w badaniach historycznych czy próby ponownego łączenia nauk humanistycznych oraz przyrodniczych – i konsekwencji, które płyną z tego dla historii⁶.

Istotne jest także zwrócenie uwagi na szanse dla polskiej historiografii (i ogólnie humanistyki), które związane są z obecną kondycją nauk humanistycznych i społecznych. Wyraźnie zauważalna obecnie luka paradygmatyczna generuje zapotrzebowanie na nowe teorie, podejścia i metajęzyk, a ożywione dyskusje na temat geopolityki wiedzy wskazują na potrzebę dekolonizacji epistemicznej i zneutralizowania dominacji wiedzy tworzonej w zachodnioeuropejskich i amerykańskich centrach. W pełni zgadzam się z ideą „epistemologii ofensywnej” Dariusza Skórczewskiego, choć nie stosowałabym takiego określenia. Musimy ponownie nauczyć się myśleć po swojemu. Od lat zatem promuję ideę dekolonizacji polskiej humanistyki (i ją praktykuję) i zachęcam młodych badaczy do tworzenia własnych kategorii i podejść badawczych⁷. Dodałabym jednak inne czynniki, które mogłyby się przyczynić do zwiększenia widzialności polskiej historiografii na arenie międzynarodowej. Należą do nich: stałe zwiększanie nakładów na szkolnictwo (inwestycje w stypendia, międzynarodowe konferencje, projekty badawcze i tłumaczenia – szansa dla młodych, lecz także starszych badaczy – kultywowanie relacji: mistrz–uczeń); wysokie standardy jakości – dbałość o wysoką jakość publikacji naukowych (anonimowe recenzje w periodykach i rzetelne recenzje wydawnicze); aktualność badań – publikacje w języku angielskim artykułów

⁵ Zob. „Ziemia skrywa kości”. *Zapomniane krajobrazy pamięci – cmentarze protestanckie w Wielkopolsce po 1945 roku*, red. J. Kołacki, I. Skórzyńska, Poznań 2017.

⁶ O tym, jak zmieniły się tendencje w historiografii (i debaty o nich), można się przekonać, porównując np. popularną swego czasu książkę Petera Burke’a *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge 1991 z niedawno opublikowaną monografią zbiorową: *Debating New Approaches to History*, red. P. Burke, M. Tamm, London 2018.

⁷ Piszę o tym w tekstach: *Jakiej metodologii potrzebuje współczesna humanistyka?*, „Teksty Drugie” 2010, nr 12, s. 45–55; *Metodologia praktyczna [w:] Historia egzystencjalna. Krytyczne studium narratywizmu i humanistyki zaangażowanej*, Warszawa 2012, s. 161–183; *Sprawiedliwość epistemiczna w humanistyce zaangażowanej*, „Teksty Drugie” 2017, nr 1, s. 41–59.

i książek, które wpisują się w toczące się w świecie dyskusje; innowacyjność – teksty oparte na badaniach źródłowych i proponujące innowacyjne kategorie badawcze, ujęcia teoretyczne i metody; publikacje w języku angielskim źródeł historycznych dotyczących historii Polski, które umożliwiają prowadzenie badań porównawczych; dbanie o jakość tłumaczeń; uważny dobór miejsca publikacji (publikowanie w czołowych w danej dziedzinie czasopismach naukowych i wydawnictwach); promowanie inter- i transdyscyplinarności badań łączących nauki humanistyczne i społeczne, a także nauki humanistyczne i przyrodnicze; prowadzenie na większą skalę badań porównawczych – zwrócenie uwagi na te aspekty historii Polski, które przenikają się z historią świata, historią globalną czy/i planetarną.

W kontekście prowadzonych badań porównawczych nad kondycją współczesnej humanistyki i nauk społecznych można wskazać także na subdyscypliny badań historycznych, w które z punktu widzenia zachodzących w nauce zmian warto intelektualnie inwestować. Należą do nich m.in. badania dziedzictwa kulturowo-przyrodniczego, badania totalitaryzmów, historia komunizmu, badania ludobójstw i Holocaustu, nacjonalizmy, historia środowiskowa i problem zmian klimatu; oddolne inicjatywy tworzenia wiedzy historycznej (historia lokalna, historia publiczna, partycypacyjne tworzenie wiedzy historycznej); historia zwierząt (m.in. wielogatunkowa historia pracy, zwierzęta bojowe); historia cyfrowa i archiwa; historia w komiksach, gry komputerowe, historia wizualna i dźwiękowa, historia sądowa, historia a zagadnienia tożsamości seksualnej (*gender, postgender, queer, transgender*), turystyka historyczna (w tym *dark tourism*), muzea historyczne, historia popularna, biohistoria/neurohistoria. Jak zaznaczyłam, luka paradygmatyczna jest dla Polski (i Europy Środkowo-Wschodniej) zarówno szansą, jak i dużym wyzwaniem, co wymaga koordynacji i sprzężenia działań historyków oraz teoretyków i historyków historiografii. Stale podkreślam potrzebę intensyfikacji współpracy między nimi oraz wspólnej „pracy u podstaw”. Zwracam także uwagę na manifesty badaczy dotyczące „spowolnionej nauki” (*slow science*), tj. nauki, która nie powstaje pod presją terminów realizacji grantów i bibliometrii.

Komentatorzy tekstu Wiślicza krytycznie podeszli do jego oceny specyfiki i innowacyjności polskiej historiografii, wskazując zarówno na pojawiające się nowatorskie ujęcia badawcze, jak i na jej wtórność i zaściankowość. W trakcie ogólnej dyskusji podjęto ważne kwestie wsobności polskiej historiografii i często wskazywano na konieczność neutralizacji podejścia polonocentrycznego i prowadzenia badań porównawczych – lokujących badania w szerszym kontekście Europy Środkowo-Wschodniej. Zwrócono także uwagę na istotne zagadnienie coraz bardziej popularnej wiedzy historycznej, tworzonej poza ośrodkami naukowymi (Agata Tatarenko). W tym kontekście duże zainteresowanie zdobyła idea „zobowiązania historyka”, podniesiona w tekście Tomasza Falkowskiego. Polemikę wywołał zastosowany przez Wiślicza ter-

min „regresu pozytywistycznego”, co świadczy o wyczuleniu historyków na krytykę (zwłaszcza metodologów i teoretyków historii) tradycyjnego historyka pozytywisty jako synonimu konserwatyzmu. Jak się jednak okazało, często niechęć rodzi się ze wzajemnego niezrozumienia i braku właściwego zdefiniowania pojęcia pozytywizmu. Ożywioną polemikę wywołała także kwestia zastosowania myślenia w kategoriach teorii postkolonialnej o sytuacji polskiej historiografii (Dariusz Skórczewski), a także możliwości, które niosą w sobie obecne dyskusje na temat geopolityki wiedzy i „nieposłuszeństwa epistemicznego”. Wiele głosów dyskusyjnych zyskała w tym kontekście przedstawiona przez Skórczewskiego idea „epistemologii ofensywnej” jako antidotum na niewystarczającą widzialność polskiej historiografii na arenie międzynarodowej, a często również jej zaściankowość.

Bibliografia

- Abriszewski K., *Kulturowe funkcje filozofowania*, Toruń 2013.
- Bachmann-Medick D., *Cultural Turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa 2012.
- Burke P., *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge 1991.
- Chakrabarty D., *Prowincjonalizacja Europy. Myśl postkolonialna i różnica historyczna*, przeł. D. Kołodziejczyk, T. Dobrogoszcz, E. Domańska, Poznań 2011.
- Debating New Approaches to History*, red. P. Burke, M. Tamm, London 2018.
- Domańska E., *Jakiej metodologii potrzebuje współczesna humanistyka?*, „Teksty Drugie” 2010, nr 12.
- Domańska E., *Luka paradygmatyczna we współczesnej humanistyce* [w:] *Mody. Teorie i praktyki*, red. E. Winiecka, Poznań 2018.
- Domańska E., *Metodologia praktyczna* [w:] *eadem, Historia egzystencjalna. Krytyczne studium narratywizmu i humanistyki zaangażowanej*, Warszawa 2012.
- Domańska E., *Sprawiedliwość epistemiczna w humanistyce zaangażowanej*, „Teksty Drugie” 2017, nr 1.
- Domańska E., *Wiedza o przeszłości – perspektywy na przyszłość*, „Kwartalnik Historyczny” 2013, R. 120, nr 2.
- Historia – dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*, red. E. Domańska, R. Stobiecki, T. Wiślicz, Kraków 2014.
- Historia w kontekście posthumanistyki*, red. E. Domańska, „Historyka” 2015, t. 45 [numer tematyczny].
- Humanistyka (pół)peryferii*, red. K. Abriszewski, A.F. Kola, J. Kowalewski, Olsztyn 2016.
- Klio na wolności. Historiografia dziejów najnowszych po 1989 roku*, red. M. Kruszyński et al., Lublin 2016.
- Małczyński J., *Krajobrazy Zagłady. Perspektywa historii środowiskowej*, Warszawa 2019.

- Perspektywy postkolonializmu w Polsce. Polska w perspektywie postkolonialnej*, red. J. Kieniewicz, Warszawa 2016 („Debaty Artes Liberales”, t. 10).
- Praczyk M., *Historia środowiskowa jako praktyka badawcza*, „Historyka” 2020, t. 50.
- Praczyk M., *Pamięć środowiskowa we wspomnieniach osadników na „Ziemiach Odzyskanych”*, Poznań 2018.
- Stobiecki R., *Historiografia polska początków XXI wieku. Próba bilansu*, „Przegląd Humanistyczny” 2010, nr 5/6.
- Strzelczyk J., *Nauka historii na początku XXI wieku*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 3.
- Środowiskowa historia Zagłady, red. J. Małczyński, „Teksty Drugie” 2017, nr 2 [numer tematyczny].
- Wiślicz T., *Historiografia polska 1989–2009. Bardzo subiektywne podsumowanie*, „Przegląd Humanistyczny” 2010, nr 5/6.
- Zarycki T., *Polskie nauki społeczne w świetle hipotezy peryferyjnej dualności*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2013, nr 1.
- „Ziemia skrywa kości”. *Zapomniane krajobrazy pamięci – cmentarze protestanckie w Wielkopolsce po 1945 roku*, red. J. Kołacki, I. Skórzyńska, Poznań 2017.

Abstract

The article outlines debates on the condition of contemporary Polish historiography after 1989, situating it in the context of: new tendencies in humanities internationally and reconfigurations in the field (the paradigm gap), the deprofessionalization of history, and the influence of historical politics (memory politics) on Polish research in history. The article also addresses the question of Polish historiography's visibility in the international arena. Furthermore, it outlines the main themes of Tomasz Wiślicz's diagnostic article identifying the main trends in Polish historiography after 1989. These include: 1) the revision of previous historical narratives, with some being demythologized and others of mythologized, alongside the return of a historiography focused on political events and based on a positivist understanding of historical truth; 2) the development of research linking Polish historiography with world historiography, while rejecting metanarratives and focusing on microhistories, as well as the dynamic development of oral history, historical demography, and environmental history; 3) the development of identity-centred histories highlighting the differences between various social groups; 4) the production of historical knowledge beyond the traditional boundaries of the academic history. My article also discusses the polemic with Wiślicz's hypotheses presented in the work of Tomasz Falkowski, who criticized simplifications and distortions of research trends developed abroad, such as microhistory. What he proposed as an antidote was the concept of commitment, with historians dedicating themselves to becoming actively engaged in a particular historiographic practice. In my study, I also consider Agata Tatarenko's argument that historical reportage is a specifically Polish method of approaching the past

that offers reflections on identity and is emerging outside traditional academic history. I also refer to Dariusz Skórczewski, who drew on Wiślicz's text on the condition of contemporary historiography in developing his reflections in the context of the geography of knowledge and the postcolonial perspective, leading him to propose the category of an 'epistemological offensive' in discussions on the potential for Polish historiography to transcend its peripherality, with the field having typically exhibited a lack of methodological courage. The article also features a summary of the debates that followed the abovementioned researchers' contributions. In conclusion, I outline certain research trends in Polish historiography that Wiślicz did not include in his article. I also mention selected sub-disciplines of research that could increase Polish historiography's visibility in the international arena, stressing the need for its epistemic decolonisation while also pointing to factors that could accelerate this process. I argue that in the articles discussed in this text, what becomes most evident is: the problem of the polycentrism of Polish historiography and the potential for its internationalization, as well as the influence exerted both by a historical politics that promotes positivist-oriented research and also by dynamically developing tendencies that are part of the mainstream of historical research internationally.

Keywords: new tendencies in contemporary historiography, paradigm gap, Polish historiography after 1989, geography of knowledge, epistemological offensive, memory politics, historian's commitment

Tomasz Wiślicz

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla, Polska Akademia Nauk

ORCID: 0000-0001-9621-457X

Nowe tendencje w historiografii polskiej po 1989 roku. Raport diagnostyczny

Streszczenie

Celem opracowania jest przedstawienie tendencji i nurtów badawczych, które pojawiły się w polskiej nauce historycznej ostatnich trzydziestu lat i odcisnęły lub dalej odciskają na niej swoją pięczęć. Wybrano do prezentacji cztery podstawowe tendencje, przekraczające tradycyjne dla polskiej historii akademickiej podziały epokowe. Są to: 1) od „mitu” do „prawdy historycznej” i z powrotem, czyli tendencja obejmująca nurty historiograficzne, których celem jest albo rewizja – w imię prawdy historycznej – dotychczasowych opisów przeszłości, albo utworzenie nowych mitów w miejsce starych; 2) między strukturami a idiografią, to jest kierunki badawcze odrzucające metanarracje i eksplorujące doświadczenie indywidualne, jak również te, których celem jest osiągnięcie wiedzy syntetycznej poprzez badania o charakterze strukturalnym, porównawczym lub globalnym; 3) historie tożsamościowe, czyli powstające w polskiej historiografii nurty o znaczeniu dla budowania tożsamości jakiejś grupy społecznej z ukazaniem odmienności i oryginalności polskiej historii pod tym względem; 4) poszukiwanie miejsca poza historią, czyli prowadzenie badań na podstawie źródeł nietypowych dla historiografii i wymagających dodatkowych umiejętności lub stosowania koncepcji teoretycznych i interpretacji, które utrudniają dyskusję naukową z innymi historykami.

Słowa kluczowe: historiografia polska, mikrohistoria, tożsamość, metodologia historii, interdyscyplinarność

Rozpatrywanie nowych tendencji w historiografii Polski po 1989 r. przestaje być komentarzem do współczesności, do aktualnie prowadzonych badań i dyskusji, a staje się powoli już prawdziwą historią historiografii, jako że niektóre tendencje, które wystąpiły w ciągu ostatnich trzydziestu lat, zdążyły osiągnąć swój szczyt rozwoju i odejść w przeszłość. Trzy dziesięciolecia to już bowiem cała epoka w dziejach rozwoju nauki, chociaż jej data początkowa wciąż jeszcze podlega dyskusji. Czy rok 1989 rzeczywiście stanowił dla polskiej historiografii tak ważną cezurę, jaką był dla pol-

skiej historii politycznej? Z jednej strony przełomowość symbolicznego końca PRL jest dość oczywista: oznacza on koniec ideologicznych i instytucjonalnych ograniczeń dla polskiej historiografii, znikają tematy tabu, otwiera się dostęp do nieosiągalnych wcześniej archiwów. Z drugiej jednak strony podkreśla się kontynuację jako zasadniczą cechę historiografii po politycznym przełomie – kontynuację zarówno w zakresie metodologii, jak i głównych tematów badań.

Zaznaczyć należy również, że ostatnie trzydzieści lat to okres burzliwy nie tylko dla polskiej historiografii, lecz także dla historiografii światowej. Okres ten przyniósł głębokie zmiany związane m.in. z przyspieszoną globalizacją nauk historycznych, a także z rewolucją technologiczną, która zasadniczo zmieniła sposób pracy historyka oraz drogi upowszechniania wiedzy historycznej w społeczeństwie. Kwestii, w jaki sposób polska historiografia odnalazła się w tym procesie i jak funkcjonuje w ramach historiografii światowej, powinno zostać poświęcone osobne studium. W poniższym opracowaniu chciałbym zwrócić uwagę tylko na tendencje i nurty badawcze, które pojawiły się w polskiej nauce historycznej ostatniego trzydziestolecia i odcisnęły lub dalej odciskają na niej swoją pięczęć. Wybór z konieczności będzie ograniczony do czterech generalnych tendencji – takich, które zasadniczo przekraczają tradycyjne dla polskiej historii akademickiej podziały epokowe, a więc można je uznać za tendencje kształtujące ogólny obraz polskiej historiografii ostatnich trzech dziesięcioleci. W żaden sposób nie jest to jednak próba całościowego podsumowania stanu historiografii polskiej. Poza zakresem poniższych rozważań pozostają zarówno kontynuacje tradycyjnych kierunków badawczych, rozwijanych w polskiej historiografii od dziesięcioleci (np. badania nad dziejami kultury politycznej czy wciąż żywe dyskusje o przyczynach upadku polskiej państwowości u schyłku XVIII w.), jak i nowe tendencje badawcze w ramach specjalizacji epokowych (stąd pomijam m.in. niezwykle efektowny rozkwit badań mediewistycznych). Z tego powodu należy traktować prezentowany tekst jako głos w dyskusji i autorskie uzupełnienie już istniejących podsumowań stanu historiografii polskiej po roku 1989¹.

¹ Zob. *Spojrzenie w przeszłość: Konferencja Muzeum Historii Polski, Jadwisin, 25–26 października 2007 r. Materiały pokonferencyjne*, t. 1–2, red. P. Skibiński, A. Przeszowska et al., Warszawa 2009; R. Stobiecki, *Historiografia polska początków XXI wieku. Próba bilansu*, „Przegląd Humanistyczny” 2010, z. 5/6, s. 49–65; T. Wiślicz, *Historiografia polska 1989–2009. Bardzo subiektywne podsumowanie*, *ibidem*, s. 37–48; J. Strzelczyk, *Nauka historii na początku XXI wieku. Esej*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 3, s. 7–38; *Klio na wolności. Historiografia dziejów najnowszych po 1989 roku*, red. M. Kruszyński et al., Lublin 2016; J. Wijaczka, *Historiografia polska epoki wczesnonowożytnej po 1989 roku. Próba oceny*, „Historyka. Studia metodologiczne” 2017, t. 47, s. 7–75; S. Roszak, *Historia społeczna i historia kulturowa epoki nowożytnej. Doświadczenia oraz perspektywy ukrywania i odkrywania jednostki*, *ibidem*, s. 77–88.

Od „mitu” do „prawdy historycznej” i z powrotem

Pierwszą z tych tendencji można nazwać „ruchem od »mitu« do »prawdy historycznej« i z powrotem”. Zawarte w niej napięcie między pozytywistycznym optymizmem poznawczym a przekonaniem o służebnym, praktycznym charakterze historiografii nie jest oczywiście żadną nowością. W ostatnich trzydziestu latach ten typowy dla pisarstwa historycznego konflikt między „mitem” a „prawdą” przejawiał się wyjątkowo ostro i znalazł swoje odbicie w wykształceniu się nowych kierunków rozwoju historiografii w Polsce. Najogólniej tendencję tę można opisać jako nieliniowe przejście od historiografii uznanej za „mit” do historiografii „prawdy historycznej”, a następnie wytworzenie się, częściowo na jej gruncie, a częściowo w opozycji do niej, historiografii, której jednoznacznie przypisano cel mitotwórczy. Taki schemat jest oczywiście zgodny z wizją Jerzego Topolskiego, dla którego historiografia z zasady polega na stałym tworzeniu mitów, przy jednoczesnym usuwaniu ich ze swego zasobu narracyjnego w imię deklarowanego doskonalenia wiedzy². W przypadku Polski doszło jednak do wyjątkowej konfiguracji czynników politycznych i kulturowych, które nadały tej przemianie szczególnie charakter.

W praktyce badawczej i pisarskiej środowiska historycznego w Polsce u początków opisywanego trzydziestolecia historiografia powstała w okresie PRL została uznana za niespełniającą wymogów pozytywistycznego dążenia do prawdy. Ujęcia jednoznacznie marksistowskie uznano za zmitologizowane z premedytacją, pozostałe natomiast podejrzewano o niekompletność oraz mniej lub bardziej świadome przemilczenia i skrzywienia, wywołane ograniczeniami w dostępie do archiwaliów oraz cenzurą albo autocenzurą autorów. Pierwszą fazę tej tendencji w rozwoju polskiej historiografii stanowiło wypełnianie „białych plam”, czyli opracowywanie tematów, które z powodów politycznych ciężko było badać wcześniej – takich jak zbrodnie komunistyczne, stosunki polsko-radzieckie, dzieje Kresów Wschodnich itp. Fazie tej przyszło w sukurs udostępnienie wielu zamkniętych dotąd archiwów, także na terenach byłego Związku Radzieckiego. W konsekwencji doszło do swego rodzaju uwiedzenia archiwalnego polskiej historiografii, które dotknęło nie tylko historyków dziejów najnowszych, ale też epok dawniejszych, zwłaszcza XVIII w. Owo uwiedzenie archiwalne współodpowiedzialne jest za pozytywistyczny regres w metodyce badań historycznych, które zaczęły się koncentrować na poszukiwaniu utajnionych dotąd

² J. Topolski, *Historiografia jako tworzenie mitów i walka z nimi* [w:] *Ideologie, poglądy, mity w dziejach Polski i Europy XIX i XX wieku*, red. J. Topolski, W. Molik, K. Makowski, Poznań 1991, s. 243–254; zob. też *idem*, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Poznań 1996; por. W. Kula, *Rozważania o historii*, Warszawa 1958, s. 27, oraz A.F. Grabski, *Historiografia – Mitotwórstwo – Mitoburstwo* [w:] *Historia. Mity. Interpretacje*, red. A. Barszczewska-Krupa, Łódź 1996, s. 29–62.

dokumentów mających opowiedzieć „jak to naprawdę było”³, a pod względem tematycznym – za prymat historii politycznej, rozumianej jako historia wydarzeniowa.

Powstanie Instytutu Pamięci Narodowej i powierzenie w jego zarząd archiwaliów dotyczących zagadnień politycznych tzw. Polski ludowej przypieczętowało tę tendencję, a struktura tej instytucji, łączącej pion badawczy z prokuratorskim, jednoznacznie określiła cel uprawiania historii jako poznanie absolutnej prawdy o przeszłości⁴.

Na tej pożywce powstał zupełnie nowy w historiografii polskiej kierunek badań – **historia niejawnych działań aparatu bezpieczeństwa państwa komunistycznego**. Praca z materiałami archiwalnymi pochodzącymi z tajnych archiwów PRL wymagała odtworzenia struktury kancelaryjnej tajnych służb oraz opracowania podstawowych zasad ich krytyki⁵. Teoretyczne dyskusje, nieraz bardzo zażarte, na temat przydatności tych archiwaliów oraz ich krytyki wewnętrznej sprowadzały się prawie wyłącznie do kwestii sposobów dotarcia do prawdy historycznej⁶. Proponowane rozwiązania tego problemu ograniczają się zwykle do jednej z trzech opcji: 1) przeprowadzenie podstawowej krytyki wewnętrznej i zewnętrznej powinno wystarczyć, aby uznać dokumenty z archiwów IPN za wiarygodne; 2) materiały te, nawet po przeprowadzeniu krytyki źródłowej, należy uznać za mało wiarygodne i konfrontować ze źródłami innego typu, m.in. ze wspomnieniami samych zainteresowanych; 3) źródła te są wiarygodne, ale nie można budować na nich naszej wiedzy o przeszłości, czyli zawsze trzeba je rozpatrywać w szerszych kontekstach i traktować jako dostarczające informacji tylko do wycinka rzeczywistości.

Większość opracowań z zakresu tego nurtu badań tworzona jest przez historyków pracujących w Instytucie Pamięci Narodowej oraz badaczy w inny sposób z nim związanych. Na podstawie archiwów IPN powstają jednak nie tylko prace dotyczące działalności służby bezpieczeństwa w stosunku do realnych i potencjalnych wrogów wewnętrznych PRL, lecz również cały cykl opracowań analizujących przez pryzmat akt bezpieki tak różne zjawiska, jak pielgrzymki, festiwal w Jarocinie czy działania środo-

³ Pojęcie „pozytywizmu” w historiografii rozumiem tutaj jako postawę badawczą opierającą się na dążeniu do doskonalenia warsztatu badawczego, skoncentrowanego na krytyce źródła, które ma prowadzić do odtworzenia „obiektywnego” obrazu przeszłości.

⁴ Próba bilansu dokonań pierwszej dekady działalności IPN (również w perspektywie metodologicznej) została zarysowana w zbiorze studiów pt. *Bez taryfy ulgowej. Dorobek naukowy i edukacyjny Instytutu Pamięci Narodowej 2000–2010*, red. A. Czyżewski et al., Łódź 2012.

⁵ Zob. np. F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007; R. Graczyk, *Tropem SB: jak czytać teczek*, Kraków 2007.

⁶ *Wokół teczek bezpieki: zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006; *W stronę antropologii „bezpieki”: nieklasyczna refleksja nad aparatem bezpieczeństwa w Polsce Ludowej*, red. J. Syrnyk et al., Wrocław 2014; K. Brzechczyn, *Problem wiarygodności teczek i opartej na nich narracji historycznej. Kilka uwag metodologicznych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2 (20), s. 53–77.

wiska artystów teatralnych. Stosunkowa łatwość przeprowadzenia takich badań oraz popularyzatorska atrakcyjność tematu (wszak podstawą są tajne dokumenty) powodują, że historiografia polska coraz częściej patrzy na PRL oczami tajnych służb, a do tego, że jest to perspektywa ograniczająca, nie powinno się chyba nikogo przekonywać.

Innym, nowym po 1989 r. nurtem polskiej historiografii, którego deklarowanym celem jest opowiedzenie skrywanej lub nieznanej dotąd prawdy, stała się **historia zagłady Żydów na ziemiach polskich** w czasie II wojny światowej. W tym przypadku również ważny był kontekst politycznych ograniczeń w badaniach na temat Holokaustu i szerzej – Żydów polskich – w okresie PRL, a zwłaszcza po roku 1968.

Tematyka zagłady Żydów weszła początkowo również w zakres zainteresowań IPN, który w momencie powstania wchłonął Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce (jej nazwa została zmieniona na Główną Komisję Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu). Na tym polu Instytut odniósł zresztą niekwestionowane sukcesy badawcze⁷. Wkrótce jednak kluczową rolę w badaniach *Shoah* przejęło środowisko badaczy związane z Instytutem Filozofii i Socjologii PAN i powołanym w 2003 r. w jego ramach Centrum Badań nad Zagładą Żydów. To w tym środowisku powstawały ważne książki na ten temat, np. *Getto warszawskie – przewodnik po nieistniejącym mieście* Barbary Engelking i Jacka Leociaka⁸, a od 2005 r. ukazuje się rocznik naukowy „Zagłada Żydów. Studia i materiały”.

Początkiem jednego z największych sporów historycznych w Polsce ostatnich trzydziestu lat stała się książka *Sąsiedzi* Jana Tomasza Grossa z 2000 r. o zbrodni w Jedwabnem⁹. Publikacja podnosiła temat udziału polskiej ludności w zagładzie Żydów i od razu stała się przedmiotem debaty politycznej prowadzonej w mediach masowych. Środowisko historyczne początkowo tonowało tę dyskusję, a Instytut Pamięci Narodowej wszczął śledztwo, w ramach którego potwierdzono zasadnicze tezy Grossa i wydano obszerny zbiór szczegółowych opracowań i dokumentów¹⁰. Politycznego konfliktu nie udało się jednak zażegnać. Rósł on wraz z pojawieniem się w latach 2004–2005 nowego projektu **polskiej polityki historycznej**, który od początku kształtowany był przez polityków określających się jako pravicowi i odwołujących się do poglądów przedwojennej endecji. Projekt wszedł w życie po wyborach

⁷ Zob. np. publikacje IPN: *Rozwiązanie kwestii żydowskiej w dystrykcie Galicja*, oprac. A. Żbikowski, Warszawa 2001; *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. D. Libionka, Warszawa 2004; *Getto łódzkie / Litzmannstadt Getto 1940–1944*, red. J. Baranowski, S. Nowinowski, Łódź 2009; A. Sitarek, „Otoczone drutem państwo”. *Struktura i funkcjonowanie administracji żydowskiej getta łódzkiego*, Łódź 2015.

⁸ B. Engelking, J. Leociak, *Getto warszawskie – przewodnik po nieistniejącym mieście*, Warszawa 2001. Zob. też: *Zagłada Żydów. Pamięć narodowa a pisanie historii w Polsce i we Francji*, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, Lublin 2006.

⁹ J.T. Gross, *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny 2000.

¹⁰ *Wokół Jedwabnego*, red. P. Machciewicz, K. Persak, t. 1: *Studia*, t. 2: *Dokumenty*, Warszawa 2002.

w 2005 r., a jego wykonawcami miały się stać nowo powołane muzea historyczne oraz Instytut Pamięci Narodowej, który już wcześniej był oskarżany o dostarczanie „materiałów kompromitujących” w konfliktach między politykami – byłymi działaczami opozycji w czasach PRL.

Fragmencem polityki historycznej, do którego rozwoju znacząco przyczynił się IPN, stał się kolejny nowy nurt badawczy w historiografii ostatnich trzydziestu lat, czyli **historia tzw. żołnierzy wyklętych**. Podjęcie tego tematu również było motywowane przemilczaniem lub zakłamaniem ich dziejów w czasach Polski Ludowej, ale zarazem niemal od samego początku miał to być nurt mitotwórczy, dostarczający historycznej legitymacji – początkowo skrajnej prawicy, następnie antykomunistycznej prawicy w ogóle, a w końcu jednej tylko z prawicowych partii. Uproszczeniem byłoby oczywiście przypisywanie powstania zmitologizowanej historii „żołnierzy wyklętych” wyłącznie zaplanowanej polityce historycznej prowadzonej rękami dyspozycyjnych historyków. Odwołać się tu można do badań Marty Kurkowskiej-Budzan, która opisała tworzenie się tego mitu niemal *in statu nascendi*¹¹. Rola IPN była jednak w tym procesie kluczowa, tj. porządkująca i sankcjonująca, a wynikała ze świadomego podporządkowania się badaczy Instytutu politycznemu zamówieniu na przeorganizowanie społecznej świadomości historycznej.

Pogłębione zaangażowanie IPN w realizowanie polityki historycznej zgodnej z poglądami i celami partii rządzącej nastąpiło po 2015 r., a znalazło swój najbardziej karykaturalny wydzźwięk w zamieszczeniu wokół ustawy o zmianie ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej z 26 stycznia 2018 r., która nadała IPN prawo ścigania osób dopuszczających się tzw. szkalowania Narodu Polskiego, co zostało zinterpretowane jako narzędzie cenzurowania badań historycznych. Po międzynarodowym skandalu kontrowersyjny zapis odwołano kolejną ustawą o zmianie ustawy z 27 czerwca 2018 r., ale wiarygodność Instytutu jako ośrodka badawczego uległa ciężkiej, nieodwracalnej już chyba erozji. O tym, że IPN nie jest tu ofiarą politycznych sporów, ale sam wybrał sobie rolę narzędzia polityki historycznej, świadczy jego wykraczające daleko poza standard recenzji naukowej zaangażowanie w dyskusję, a właściwie zwalczanie publikacji Centrum Badań nad Zagładą Żydów pt. *Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*¹², która miała swoją premierę w kwietniu 2018 r. Książka ta przyniosła kolejne argumenty w sporze o udział ludności polskiej

¹¹ M. Kurkowska-Budzan, *Antykomunistyczne podziemie zbrojne na Białostocczyźnie. Analiza współczesnej symbolizacji przeszłości*, Kraków 2009. Por. R. Wnuk, Wokół mitu „żołnierzy wyklętych”, „Przegląd Polityczny” 2016, nr 136, s. 184–187; „Żołnierze wyklęci”. *Między historią, popkulturą a polityką* [dyskusja A. Friszke, T. Łabuszewskiego, Z. Nosowskiego i R. Wnuka] „Więź” 2016, nr 3, <http://wiesz.com.pl/2017/02/20/zolnierze-wykleci-miedzy-historia-a-popkultura> (dostęp 1 VIII 2019 r.).

¹² *Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*, t. 1–2, red. B. Engelking, J. Grabowski, Warszawa 2018.

w eksterminacji Żydów w czasie II wojny światowej. Dyskusja wokół tej publikacji od razu przyjęła nienaukowy charakter i zaangażowała nie tylko publicystów, reprezentujących różne opcje polityczne, ale także partyjno-państwowe instytucje propagandowe. Zwrócić jednak należy uwagę na deklarowany przedmiot sporu, za który obie strony uznają prawdę historyczną w czysto pozytywistycznym jej znaczeniu. Konflikt w niewielkim stopniu dotyczy faktów, ale przede wszystkim interpretacji, na które rozciąga się kategorię prawdy, tylko że w tym wypadku nie chodzi o prawdę jako wynik przeprowadzonego zgodnie z regułami sztuki wnioskowania na podstawie właściwie dobranego materiału źródłowego, ale o prawdę moralną, czyli rację. Tak skonstruowany konflikt jest zabójczy dla historiografii naukowej, gdyż ogranicza ją do roli narzędzia polityki historycznej. Jest też nierozwiązywalny, gdyż naiwnością jest sądzić, że we współczesnych warunkach obiegu informacji (także informacji naukowej) jakakolwiek polityka historyczna nie wywoła reakcji w postaci wzmocnienia polityki antytetycznej. Poparcie organów państwowych może tylko na pewien czas zapewnić nierozstrzygającą przewagę organizacyjną pierwszej nad drugą.

Mitologizacja i polityczne wykorzystanie dyskusji o stosunkach polsko-żydowskich w czasie II wojny światowej i tuż po niej wpływają również na charakter innych podobnych dyskusji, zwłaszcza polsko-ukraińskiej¹³, skoncentrowanej wokół rzezi wołyńskiej. Niestety, podporządkowanie jej polityce historycznej zaczyna negatywnie wpływać na całość historiografii stosunków polsko-ukraińskich, w tym na ważne osiągnięcia ostatnich trzydziestu lat w tworzeniu wspólnej historii przedrozbiorowej Rzeczypospolitej.

Podobne zjawiska pojawiają się także odnośnie do innych historycznych sąsiadów Polski, dlatego warto podkreślić zaistnienie innego nowego nurtu w polskiej historiografii ostatnich dziesięcioleci, czyli **polsko-niemieckiej historii pamięci**. Swoboda w prowadzeniu badań historycznych po 1989 r. zbiegła się z sukcesem, jaki w niemieckiej nauce odniosła teoria pamięci kulturowej, sformułowana przez Jana i Aleidę Assmannów. Dialog historyków polskich i niemieckich szybko skoncentrował się na tzw. historii drugiego stopnia (wedle określenia Pierre'a Nory), czyli za problem badawczy wybrał sobie właśnie to, co nazwalibyśmy funkcjonowaniem mitów historycznych, a nie prawdę historyczną w Rankowskim ujęciu. Pomnikowym osiągnięciem tego nurtu jest pięciotomowy dwujęzyczny zbiór studiów *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, którego tworzenie koordynowali ze strony niemieckiej Hans Henning Hahn i Peter Oliver Loew, a z polskiej Robert Traba, Maciej Górny i Kornelia Kończal¹⁴.

¹³ Wśród osiągnięć polskiej historiografii w tym względzie należy wymienić np. prace: G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*, Kraków 2011; J. Pisuliński, *Akcja specjalna „Wisła”*, Rzeszów 2017.

¹⁴ *Deutsch-polnische Erinnerungsorte*, red. H.H. Hahn, R. Traba et al., t. 1–5, Paderborn 2012–2015; *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. H.H. Hahn, R. Traba et al., t. 1–4, Warszawa 2012–2013.

Między strukturami a idiografią

Druą tendencja, którą pragnę przedstawić, ma zdecydowanie pozytywny charakter naukowy, a również mogłaby się stać zdrową alternatywą dla sporów o historyczną rację. Jest to ewolucja, którą przechodzi polska historiografia od odrzucenia metanarracji, przez antropologiczne zainteresowanie jednostką/grupą lokalną, po ponowne podjęcie badań w szerokiej perspektywie – pozwalających na wysuwanie hipotez wyjaśniających wielkie zjawiska historyczne. Pod wieloma względami jest to tendencja dość mocno związana z paralelnym rozwojem historiografii światowej w ostatnich dziesięcioleciach i chętnie korzysta z jej dorobku, a zarazem stara się osadzić swoje badania na analizie dziejów lokalnych.

Upadek systemu komunistycznego zbiegł się w czasie ze szczytowym okresem, trwającej od przeszło dekady w historiografii Zachodu, wielopłaszczyznowej krytyki metanarracji historycznych, dla których naturalnej przeciwwagi zaczęto upatrywać w studiach mikrohistorycznych, rozwijających się od lat siedemdziesiątych XX w. początkowo we Włoszech i Francji, a następnie także w Niemczech i krajach anglosaskich. Wybór perspektywy mikrohistorycznej związany był jednak nie tylko z rozwojem metodologii badań, lecz także wynikał z kwestii etycznych, a nawet i politycznych – zwrot ku dziejom zwykłych ludzi i ich zwykłego życia stawał się jednoznaczną deklaracją poglądów na proces historyczny. Na swój sposób postępował również za przemianami w ówczesnej antropologii kulturowej. Odrzucenie pozostałości totalitaryzmu w Europie Środkowo-Wschodniej na poziomie powierzchownym miało mniej więcej ten sam skutek – krytykę metanarracji (marksistowskiej, bo o nacjonalistycznej, też funkcjonującej w bloku sowieckim, zapomniano¹⁵) oraz przekonanie o konieczności przywrócenia głosu ludziom zmiażdżonym przez wielkie procesy historyczne¹⁶.

W takich warunkach naturalny stał się zwrot ku idiografii i przebudowa hierarchii bohaterów historycznych. Idiografia ta rzadko jednak pociągała za sobą **studia mikrohistoryczne**, które wymagałyby silniejszej podbudowy teoretycznej i metodologicznej, a ta na początku lat dziewięćdziesiątych wciąż dla wielu historyków była tożsama z materializmem historycznym, czyli omijana szerokim łukiem. Charakterystyczne jest również to, że skłonności do wykorzystania dziedzictwa badań mikrohistorycznych przejawiali raczej polscy historycy średniowiecza i nowożytności niż czasów późniejszych. W mojej opinii wiąże się to z dwoma faktami: z jednej strony wpływem wydawanych w połowie lat osiemdziesiątych polskich tłumaczeń klasyków mikrohistorii (Emmanuel Le Roy

¹⁵ Na znaczenie związków tych dwóch metanarracji zwrócił uwagę dopiero Maciej Górny w książce *Przed wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007.

¹⁶ Bliżej o historii i metodologii mikrohistoriografii w ujęciu międzynarodowym zob. E. Domańska *Posłowie. Historia antropologiczna. Mikrohistoria* [w:] N.Z. Davis, *Powrót Martina Guerre'a*, przeł. P. Szulgit, red. naukowa E. Domańska, Poznań 2011, s. 195–234.

Ladurie, Carlo Ginzburg), które dotyczyły właśnie historii dawniejszej, a z drugiej – całkowitym pominięciem w refleksji polskich historyków dziejów XX w. wypracowanej teoretycznie u schyłku lat osiemdziesiątych niemieckiej wersji mikrohistorii, nazwanej historią codzienności, a koncentrującej się na historii najnowszej¹⁷.

Na recepcji mikrohistorii w Polsce zaważyło także ukazanie się w 1999 r. książki Ewy Domańskiej pt. *Mikrohistorie*¹⁸, która całe zagadnienie przeniosła do rezerwuaru dyskusji metodologicznych, w rezultacie czego zapewne więcej polskich badaczy wypowiadało się o tym, jaka mikrohistoria jest ważna i jak należy ją pisać, niż rzeczywiście podjęło trud przeprowadzenia badań mikrohistorycznych. Wśród polskich historyków, którzy wykorzystali mikrohistoryczne interpretacje w swojej pracy badawczej (mniej lub bardziej incydentalnie, w mniejszych bądź większych formach narracyjnych), znaleźli się¹⁹ m.in.: Stanisław Grodziski²⁰, Piotr Guzowski²¹, Małgorzata Kołacz-Chmiel²², Piotr Kowalski²³, Marzena Liedke²⁴, Hubert Łaszkiwicz²⁵, Marian Mikołajczyk²⁶, Ewa Wólkiewicz²⁷, Andrzej Wyczański²⁸, Paweł Żmudzki²⁹,

¹⁷ Wydaje mi się, że polskie badania nad historią najnowszą mogłyby przybrać inną, znacznie ciekawszą formę, gdyby na początku lat dziewięćdziesiątych ukazało się polskie tłumaczenie szeroko wówczas dyskutowanego zbioru studiów pod redakcją Alfa Lüdtkego pt. *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen* (Frankfurt am Main 1989). Ówczesne tłumaczenia francuskie i angielskie spotkały się w tych krajach z odpowiednią atencją, ale bez konsekwencji badawczych. Historycy polscy mogliby natomiast odnaleźć więcej inspiracji w tej koncepcji, której jednym z filarów było doświadczenie totalitaryzmów. O innych przeciwnościach w badaniu nad historią codzienności po 1989 r. piszą Bogumiła Mateja-Jaworska i Marta Zawodna-Stephan, w artykule *Zmieniająca się codzienność. Wybrane tradycje badań nad codziennością w Polsce* [w:] *Życie codzienne* (w) *Archiwum*, red. M. Zawodna-Stephan, Poznań 2019, s. 17–63.

¹⁸ E. Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań 1999, wyd. 2: Poznań 2005.

¹⁹ Por. też bibliografię zestawioną przez Ewę Domańską: *Wybrane prace na temat historii antropologicznej i mikrohistorii w Polsce. Bibliografia* [w:] N.Z. Davis, *Powrót Martina Guerreà...*, s. 235–246.

²⁰ S. Grodziski, *Feliksa Boronia pielgrzymka do historii*, Kraków 1984.

²¹ P. Guzowski, Agnieszka Sołtysowa z Krościenka Wyżnego [w:] *Granice i pogranicza. Mikrohistorie i historie życia codziennego*, red. P. Guzowski, M. Liedke, M. Ocytko, Kraków 2011, s. 39–54.

²² M. Kołacz-Chmiel, *Elity chłopskie w Polsce w XV–XVI wieku. (Rodziny Bąków-Tomczyków i Zegadłów w podlubelskiej wsi Konopnica)*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 2012, t. 3, s. 186–204.

²³ P. Kowalski, *Świat Andrzeja Komanieckiego, kronikarza Żywca*, Wrocław 2010.

²⁴ M. Liedke, *Głos z Ordy, czyli szczęścia i nieszczęścia Wasyla Zahorowskiego* [w:] *Granice i pogranicza...*, s. 77–96.

²⁵ H. Łaszkiwicz, „Правивше государство свое тихо и благополучно...” Grigorij Karpowicz Kotoszychin o władzy w Carstwie Moskiewskim pierwszych Romanowów, Lublin 2007.

²⁶ M. Mikołajczyk, *Z dziejów zbrodni i kary w dawnej Polsce. Żywoć i proces Antoniego Złotkowskiego, zbrojnika z Pcimia*, Katowice 2001.

²⁷ E. Wólkiewicz, *Wielka masakra psów. Strach przed utratą czci w nowożytnych miastach Europy Środkowej*, „Przegląd Historyczny” 2015, t. 106, s. 699–733.

²⁸ A. Wyczański, *Zły los Zosi Kotówny (1544): (mikrohistoria)*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2005, t. 49, s. 105–112.

²⁹ P. Żmudzki, *Mieszko I i Amazonki. Wspólnoty wojownicze i normy życia rodzinnego w relacji Ibrahima ibn Jakuba* [w:] *Tekst źródła. Krytyka. Interpretacja*, red. B. Trelińska, Warszawa 2005, s. 99–126.

a z badaczy późniejszych epok Błażej Brzostek³⁰, Dariusz Jarosz i Grzegorz Miernik³¹, Barbara Klich-Kluczevska³², Marta Kurkowska-Budzan i Marcin Stasiak³³ oraz Marcin Jarząbek³⁴. Nurt ten doczekał się nawet częściowego opracowania socjologicznego, obejmującego tylko badaczy dziejów najnowszych i w nieuzasadniony (z punktu widzenia metodologii historii) sposób zaliczającego ich badania do historii „życia codziennego”³⁵.

Podkreślić należy, że badacze mikrohistorii w Polsce nie tworzą żadnego zwarłego środowiska (tak jak włoski krąg mikrohistoryków skupionych w latach siedemdziesiątych wokół „Quaderni Storici”), a ich zainteresowanie tym nurtem wynika z doświadczeń w pracy w różnorodnych metodologiach – historii społecznej, antropologii historycznej, historii gospodarczej, historii prawa czy historii kultury. Wielu z nich podejmuje takie badania niejako na marginesie głównego zrębu swojej twórczości. Ciekawym rysem charakterystycznym tej grupy historyków jest również fakt, że większość z nich równocześnie podejmuje odważnie tematy z przeciwnego stopnia skali przybliżenia, opracowując w sposób teoretycznie podbudowany zjawiska historyczne o wielkiej skali.

Innym sposobem realizacji historycznej tendencji zbliżenia badacza do jednostkowego doświadczenia, charakterystycznym dla badaczy czasów najnowszych, stała się w ostatnich dziesięcioleciach tzw. **historia mówiona**. Wychodząca od uprawianej od dawna w Wielkiej Brytanii przez zdeklarowanych lewicowych historyków *oral history* – historia mówiona przekroczyła podziały polityczne, stając się jedną z najpopularniejszych metod badania historii II wojny światowej, Zagłady, stalinizmu i PRL. Łącząc metody historii, antropologii i socjologii, dała iluzoryczny dostęp do „prawdziwej historii” badaczom niemającym formalnego wykształcenia historycznego. Taki zresztą był jej cel – wykorzystać do badań aktywistów zaangażowanych w życie lokalnych społeczności, darzonych zaufaniem przez „świadków historii”.

Historia mówiona w Polsce jest niezwykle dobrze zorganizowana jak na nurt badawczy o bardzo świeżej jeszcze metryce. Istnieje Polskie Towarzystwo Historii Mówionej (powołane do życia w 2009 r.), wydawane jest specjalistyczne czasopismo – „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” (od 2011 r.), metoda doczekała się

³⁰ B. Brzostek, *Robotnicy Warszawy. Konflikty codzienne (1950–1954)*, Warszawa 2002.

³¹ D. Jarosz, G. Miernik, „Zhańbiona” wieś Okół. *Opowieści o buncie*, Warszawa–Kielce 2016.

³² B. Klich-Kluczevska, *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956–1989*, Kraków 2015.

³³ M. Kurkowska-Budzan, M. Stasiak, *Stadion na peryferiach*, Kraków 2016.

³⁴ M. Jarząbek, „Lżynie Państwa”, czyli codzienność przed sądem. *Mikrohistoryczne spojrzenie na śląskość lat 30. XX w.*, „Rocznik Antropologii Historii” 2014, R. 4, nr 2, s. 223–237.

³⁵ B. Mateja-Jaworska, M. Zawodna-Stephan, *Badania życia codziennego w Polsce. Rozmowy (nie)codzienne*, Poznań 2019.

już swoich podstawowych podręczników i opracowań metodologicznych³⁶, powstały uznane za wybitne monografie³⁷, a w końcu także opracowania omawiające ten nurt z punktu widzenia historii historiografii³⁸.

Pomimo niewątpliwie pozytywnego wpływu historii mówionej na sposób, w jaki uprawiana jest historia najnowsza – poprzez oddanie głosu ludziom opowiadającym o osobistym doświadczeniu – nie można pominąć wątpliwości metodologicznych, jakie wywołuje zbieranie wspomnień na masową skalę, co nierzadko skutkuje ograniczaniem się do przeprowadzenia jedynie sformalizowanego wywiadu. *Oral history* ma również swój udział w zjawisku określanym jako „terror świadka historii” – kiedy to z powodów emocjonalnych subiektywne świadectwo osoby, która doświadczyła historii, staje się poznawczo ważniejsze od wyników badań prowadzonych zobiektywizowanymi metodami historycznymi i odnoszących się do większych grup.

Zwrot ku mikrohistorii i indywidualnym historiom przyniósł oczywiście, podobnie jak w historiografii światowej, pewne rozczarowanie wynikające z ograniczonej przydatności tych nurtów do badań porównawczych oraz niemożności konstruowania teorii na tyle szerokich, by historycy mogli wchodzić w dyskusje z przedstawicielami innych nauk humanistycznych i społecznych, którzy nader chętnie zaczęli praktykować teoretyzację na temat dziejów, lekceważąc konieczność oparcia swoich teorii na przynajmniej zadowalającej znajomości historii. Fakt, że w ciągu ostatniej dekady najgłośniejsze dyskusje na temat historii Polski wywoływały zazwyczaj książ-

³⁶ J. Eisler, *Refleksje nad wykorzystaniem relacji jako źródła w badaniu historii PRL (rozmowy z dysydentami i prominentami)*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 2003, t. 6, s. 23–48; M. Kurkowska-Budzan et al., *Historia mówiona – elementarz*, Warszawa 2008; *Oral History. The Challenges of Dialogue*, red. M. Kurkowska-Budzan, K. Zamorski, Amsterdam 2009; A. Stolarz, *Dzielenie się pamięcią. Praktyka i teoria historii mówionej*, Lublin 2016.

³⁷ K. Kaźmierska, *Doświadczenia wojenne Polaków a kształtowanie tożsamości etnicznej. Analiza narracji kresowych*, Warszawa 1999; B. Engelking, *Zagłada i pamięć. Doświadczenie Holocaustu i jego konsekwencje opisane na podstawie relacji autobiograficznych*, Warszawa 2001; A. Rokuszewska-Pawełek, *Chaos i przymus. Trajektorie wojenne Polaków: analiza biograficzna*, Łódź 2002; B. Klich-Kluczewska, *Przez dziurkę od klucza. Życie prywatne w Krakowie 1945–1989*, Kraków 2005; E. Szpak, *Między osiedlem a zagrodą: życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Kraków 2005; M. Kurkowska-Budzan, *Antykomunistyczne podziemie zbrojne na Białostocczyźnie*, Kraków 2009; P. Filipkowski, *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych*, Wrocław 2010; M. Mazurek, *Społeczeństwo kolejki: o doświadczeniach niedoboru 1945–1989*, Warszawa 2010; W. Kudela-Swiętek, *Odpamiętane. O historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym*, Kraków 2013; M. Grubowska, *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*, Warszawa 2018; K. Kaźmierska, J. Pałka, *Żołnierze ludowego Wojska Polskiego. Historie mówione*, Łódź 2018.

³⁸ I. Lewandowska, „Oral history” we współczesnej Polsce: badania, projekty, stowarzyszenia, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2011, t. 1, s. 81–103; D. Kałwa, *Historia mówiona w krajach postkomunistycznych. Rekonesans*, „Kultura i Historia” 2010, nr 19; eadem, *Historia mówiona w polskich badaniach dziejów najnowszych*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2017, t. 7, s. 163–183.

ki napisane przez przedstawicieli innych nauk, czasem jawnie lekceważące aktualny stan wiedzy historycznej³⁹, wywołuje frustrację historyków i coraz częstsze wezwania do poskładania rozbitego na części historycznego świata, aby móc formułować naukowo uzasadnione teorie interpretujące przeszłość na potrzeby wykształconego czytelnika⁴⁰. Podobną drogę przechodzi już historiografia światowa, stopniowo przezwyciężając kryzys epistemologiczny wywołany przez postmodernizm i inwestując intelektualnie w kierunki badań przynoszące wiedzę syntetyczną i empirycznie weryfikowalną.

W polskiej historiografii taką metodą badań strukturalnych okazała się np. **demografia historyczna**, którą również można uznać za nurt, który rozkwitł w ciągu ostatnich trzydziestu lat. Za pierwszą nowoczesną książkę w tym zakresie należy uznać wydaną w 1991 r. monografię Cezarego Kukli, poświęconą rodzinie w osiemnastowiecznej Warszawie⁴¹, a następnie całkowicie „niemodną”, jak na ostatnie lata XX w., fundamentalną pracę Michała Kopczyńskiego o rodzinie chłopskiej w Koronie XVII–XVIII w.⁴² Rozkwit demografii historycznej nastąpił w połowie pierwszej dekady XXI w., gdy do tych dwóch żyjących klasyków dołączyło całe grono młodszych, ambitnych badaczy, m.in. Krzysztof Boroda⁴³, Dariusz Chojecki⁴⁴, Andrzej Gliwa⁴⁵, Piotr Guzowski⁴⁶, Piotr Miodunka⁴⁷, Bartosz Ogórek⁴⁸, Radosław Poniat⁴⁹, Mikołaj Szoltysek⁵⁰ i Mateusz Wyźga⁵¹. Zdecydowanie rozszerzyli oni dotychczasowy

³⁹ Przykładem może być tu praca J. Sowy, *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*, Kraków 2011.

⁴⁰ Problem ten omawia R. Stobiecki w artykule *Różne oblicza historycznego rewizjonizmu*, „Sensus Historiae” 2015, t. 19, nr 2, s. 17–37.

⁴¹ C. Kuklo, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991.

⁴² M. Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1998.

⁴³ K. Boroda, *Przeszłość przeliczników demograficznych dla szesnastowiecznych źródeł podatkowych*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, t. 37, nr 2, s. 27–52.

⁴⁴ D. Chojecki, *Od społeczeństwa tradycyjnego do nowoczesnego. Demografia i zdrowotność głównych ośrodków miejskich Pomorza Zachodniego w dobie przyspieszonej urbanizacji i industrializacji w Niemczech (1871–1913)*, Szczecin 2014.

⁴⁵ A. Gliwa, *Kraina upartych niepogód. Zniszczenia wojenne na obszarze ziemi przemyskiej w XVII wieku*, Przemysł 2013.

⁴⁶ P. Guzowski, *Demographic Conditions of the Functioning of Peasant Families at the Turn of the Middle Ages*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2013, t. 73, s. 9–28.

⁴⁷ P. Miodunka, *Kryzysy demograficzne w Małopolsce w końcu XVII i pierwszej połowie XVIII wieku. Zarys problematyki*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, t. 37, nr 4, s. 7–37.

⁴⁸ B. Ogórek, *Populacja Krakowa w kontekście długofalowych procesów demograficznych na przełomie XIX i XX wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2013, t. 32, s. 25–87.

⁴⁹ R. Poniat, *Śłużba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku*, Warszawa 2013.

⁵⁰ M. Szoltysek, *Rethinking East-Central Europe. Family Systems and Co-Residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Contexts and Analyses*, Bern 2015.

⁵¹ M. Wyźga, *Mobilność i migracje chłopów do miast polskich doby preindustrialnej. Z badań nad mikroregionem krakowskim*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, t. 37, z. 2, s. 95–128.

zasięg merytoryczny badań polskiej demografii historycznej i podjęli się tworzenia modeli interpretacyjnych o międzynarodowym znaczeniu. Zasmucające jednak jest to, że wyniki ich fundamentalnych badań wciąż oczekują na inkorporację do polskiej historiografii społecznej i gospodarczej.

Innym nurtem strukturalnych badań historycznych, który rozwija się na naszych oczach, jest **historia przestrzenna**, wykorzystująca najnowsze technologie badawcze na styku historii, geografii i informatyki. Typowym rezultatem prac tego nurtu są relacyjne bazy danych, mapy i wizualizacje. Z wieloma z nich (także tymi w wersji roboczej) można się zapoznać na stronie atlasfontium.pl, prowadzonej przez Zakład Atlasu Historycznego Instytutu Historii PAN i Pracownię Geoinformacji Historycznej Instytutu Historii KUL. Zakres prowadzonych w tym nurcie projektów obejmuje m.in. „Atlas Historyczny Polski” XVI wieku, atlasy historyczne miast polskich (w opracowaniu są m.in. Kalisz i Warszawa), cyfrowe edycje miast dawnych, ontologiczne podstawy budowy historycznych systemów informacji geograficznej, badania odtworzeniowe krajobrazu i osadnictwa, przestrzenne edycje źródeł historycznych czy analizy sieci społecznych. Z drobniejszymi pracami autorów wspierających historię przestrzenną można się zapoznać w wydawanym od roku 2013 roczniku „Studia Geohistorica”, ale zapewne już w najbliższych latach można się spodziewać monografii opartych na zasobie danych geograficzno-historycznych, zebranych i udostępnianych przez atlasfontium.pl. O potencjale takich badań może świadczyć pionierska praca Bogumiła Szadego *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII w.* (2010), w której dane przestrzenne posłużyły do sformułowania przełomowych tez na temat wielowyznaniowości i wielokulturowości przedrozbiorowej Rzeczypospolitej⁵².

Na naszych oczach wzbiera właśnie kolejny nurt badań historycznych – **historia środowiskowa**. Wprawdzie jej początki w Stanach Zjednoczonych sięgają końca lat sześćdziesiątych XX w., to jednak globalne znaczenie zdobyła sobie dopiero w XXI w., a jej ściśle powiązanie z kwestiami ekologicznymi powoduje, że staje się ona gorącym tematem badań na całym świecie. W Polsce pojawiła się zaledwie kilka lat temu, a jej pionierem stał się Adam Izdebski, łączący specjalności bizantynisty i archeologa. W ciągu ostatnich dwóch lat pojawiły się pierwsze polskie monografie w tym nurcie, autorstwa wzmiankowanego Izdebskiego⁵³, a także Jacka Małczyńskiego⁵⁴ i Małgorzaty Praczyk⁵⁵, oraz zbiór studiów pt. *Ekobiografia Krakowa*⁵⁶. Zain-

⁵² B. Szady, *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII w.*, Lublin 2010.

⁵³ A. Izdebski, *Sredniowieczni Rzymianie i przyroda. Interdyscyplinarna historia środowiskowa*, Kraków 2019.

⁵⁴ J. Małczyński, *Krajobrazy Zagłady. Perspektywa historii środowiskowej*, Warszawa 2018; zob. też numer tematyczny pt. *Środowiskowa historia Zagłady*, red. J. Małczyński, „Teksty Drugie” 2017, nr 2.

⁵⁵ M. Praczyk, *Pamięć środowiskowa we wspomnieniach osadników na „Ziemiach Odzyskanych”*, Poznań 2018.

⁵⁶ *Ekobiografia Krakowa*, red. A. Izdebski, R. Szmytka, Kraków 2018.

teresowania polskich badaczy obejmują szeroki zakres chronologiczny i tematyczny historii środowiskowej, a można się spodziewać znacznego wzrostu popularności tego nurtu ze względu na aktualność tematyki.

Dający się ostatnio zauważyć w niektórych nurtach polskiej historiografii zwrot w kierunku badań o charakterze strukturalnym, liczbowym, empirycznym i interdyscyplinarnym jest niewątpliwie odbiciem trendów światowych, lecz nie chodzi tu o proste naśladownictwo. Tendencja ta wynika również z wewnętrznego rozwoju polskiej historiografii i zmiany jej miejsca wśród nauk humanistycznych i społecznych. Nic nie zapowiada jednak upadku badań skoncentrowanych na historycznym doświadczeniu jednostki ludzkiej, zwłaszcza że część ich autorów zaangażowana jest równolegle w projekty o charakterze syntetyzującym i strukturalnym.

Historie tożsamościowe

Trzecia tendencja, która pojawiła się w polskiej historiografii po 1989 r., to spontaniczne powstawanie nurtów historiografii o znaczeniu tożsamościowym dla jakiejś grupy. Gdy mówimy o tego typu historiach w perspektywie międzynarodowej, to zwykle mamy na myśli grupy podporządkowane ze względu na klasę społeczną, rasę, płeć lub seksualność. Globalizacja historiografii (nie tylko polskiej) po 1989 r. kazałaby przypuszczać, że podobne nurty narodzą się i w Polsce. Tymczasem w przypadku niektórych, zdawałoby się, oczywistych historii tożsamościowych pojawienie się ich w Polsce ograniczyło się do dyskusji o teoretycznej możliwości ich zaistnienia jako programu badawczego i interpretacyjnego. Tak stało się np. z **historią postkolonialną**, która wydawała się jakimś realnym pomysłem dla przepracowania traumy pozostawania przez kilkadziesiąt lat w półkolonialnej zależności od Związku Radzieckiego, a wcześniej – podczas szczytu ekspansji europejskich mocarstw kolonialnych – przez ponad sto lat pod zaborami swoich imperialnych sąsiadów. Propozycje rozwinięcia tego tematu padają jednak głównie ze środowiska badaczy literatury, a nie historyków⁵⁷. Zresztą teoria postkolonialna w zastosowaniu do historii Polski ma dwa końce. Drugim jest analiza Rzeczypospolitej szlacheckiej jako kraju kolonizującego,

⁵⁷ Np. B. Bakula, *Kolonialne i postkolonialne aspekty polskiego dyskursu kresoznawczego. Zarys problematyki*, „Teksty Drugie” 2006, nr 6, s. 11–33; D. Skórczewski, *Postkolonialna Polska – projekt (nie)możliwy*, „Teksty Drugie” 2006, nr 1/2, s. 100–112; *idem*, *Polska skolonizowana, Polska zorientalizowana. Teoria postkolonialna wobec „innej Europy”*, „Porównania” 2009, t. 6, s. 95–105; *idem*, *Postkolonializm jako metoda: konserwatywna czy „postępowa”? Wstępne oczyszczenie przedpola* [w:] *Perspektywy postkolonializmu w Polsce. Polska w perspektywie postkolonialnej*, red. J. Kieniewicz, Warszawa 2016 („Debaty Artes Liberales”, t. 10), s. 119–145. Por. J. Kieniewicz, *Ekspansja. Kolonializm. Cywilizacja*, Warszawa 2008 oraz E. Domańska, *Badania postkolonialne* [w:] L. Gandhi, *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, przeł. J. Serwański, Poznań 2008, s. 157–164 oraz zamieszczona tamże, zestawiona przez tę autorkę bibliografia pt. *Studia postkolonialne w Polsce* (s. 164–179).

który wprowadził formalnie żadnych zamorskich kolonii nie posiadał, ale prowadził „wewnętrzną ekspansję” kulturową i demograficzną na terenach współczesnych Ukrainy, Białorusi i Litwy. Taka interpretacja jest jednak, zdaniem historyków, nadużyciem⁵⁸. Zasadniczym jednak nadużyciem jest moim zdaniem sama próba przeniesienia narzędzi krytyki postkolonialnej do regionu, w którym brakowało kluczowych zjawisk dla kolonializmu: różnicy rasowej, misji cywilizacyjnej i dysproporcji technologicznej. Być może słuszniej byłoby studia tego typu nazywać „postzależnościowymi”, jak chcą historyczki literatury Hanna Gosk i Dorota Kołodziejczyk⁵⁹. Ostatecznie jedyną na razie praktyczną realizacją historii postkolonialnej przez historyków pozostaje numer tematyczny „Historyki” z 2012 r., poświęcony postkolonialnej perspektywie w badaniu dziejów Galicji.

W polskiej historiografii przyjęły się natomiast **studia nad imperiami**, które zwykle łączone są z krytyką postkolonialną. W polskim wydaniu stały się one specjalnością rozwijaną od ćwierćwiecza przez Andrzeja Nowaka i jego współpracowników⁶⁰, koncentrując się na imperium rosyjskim/radzieckim i jego wpływie na środkowo-wschodnią Europę. Pod wieloma względami można je porównywać do „konserwatywnego postkolonializmu” – wedle określenia Dariusza Skórczewskiego⁶¹.

Funkcje tożsamościowe odgrywa do pewnego stopnia prężnie działająca w Polsce **historia kobiet**, której początki (w wersji nowoczesnej) przypadają na przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Instytucjonalną formę nurt ten osiągnął w 1996 r., gdy staraniem Anny Żarnowskiej powstała Komisja Historii Kobiet przy Komitecie Nauk Historycznych PAN. Pierwsze ćwierćwiecze funkcjonowania historii kobiet w Polsce po 1989 r. i jej ambiwalentne związki z krytyką feministyczną i historią płci kulturowej przedstawiła już w swoich dwóch studiach Dobrochna Kałwa⁶² – nie będę zatem ich streszczała, zwłaszcza że zagadnieniu temu poświęcony został osobny panel na XX Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Lub-

⁵⁸ H. Grala, *Rzeczpospolita szlachecka – twór kolonialny?* [w:] *ibidem*, s. 275–299; por. też: A. Pieniądz, *Historycy a teoria postkolonialna – między niewiedzą, odrzuceniem i krytyką* [w:] *ibidem*, s. 105–117.

⁵⁹ D. Kołodziejczyk, *Postkolonialny transfer na Europę Środkowo-Wschodnią*, „Teksty Drugie” 2010, nr 5, s. 22–39; H. Gosk, *Tożsamościotwórcze aspekty polonistycznych studiów postzależnościowych*, „Teksty Drugie” 2012, nr 3, s. 51–63.

⁶⁰ Zob. np. *Rosja i Europa Wschodnia. „Imperiologia” stosowana*, red. A. Nowak, Kraków 2006; A. Nowak, *Imperialological Studies: A Polish Perspective*, Kraków 2011; por. R. Stobiecki, *Historia narodowa wobec historii imperialnej. Z dziejów polsko-rosyjskich sporów historiograficznych w XIX i XX wieku*, „Kultura i Historia” 2011, nr 20, <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/3018> (dostęp 1 VIII 2019 r.).

⁶¹ D. Skórczewski, *Postkolonializm jako metoda...*

⁶² D. Kałwa, *Historia kobiet versus studia gender – o potrzebie interdyscyplinarnego dialogu* [w:] *Historia – dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*, red. E. Domańska, R. Stobiecki, T. Wiślicz, Kraków 2014, s. 115–126; *eadem*, *Historia kobiet – kilka uwag metodologicznych* [w:] *Dzieje kobiet w Polsce*, red. K. Makowski, Poznań 2014, s. 13–28.

linie. Muszę jednak zauważyć, że nurt historii kobiet, przy blisko trzydziestoletniej tradycji, znacznej liczbie publikacji naukowych i jeszcze większej – popularnonaukowych, powinien wreszcie pozbyć się charakteru tożsamościowego, który traktuje się jako usprawiedliwienie dla konceptualnej i interpretacyjnej miałkości większości opracowań. Przedmiot badania nie może być już jedynym wyróżnikiem historii kobiet; należy uściślić minimum metodologiczne tego nurtu, korzystając z dorobku globalnych *women's studies* i *gender history*. W przeciwnym wypadku polska historia kobiet stoczy się na pozycję historii substandardowej czy też „historii o mniejszych wymaganiach”⁶³ – trochę tak jak obecnie traktuje się np. historię wojskowości.

Dość zaskakującym nurtem historii tożsamościowej w Polsce ostatnich lat stała się **historia chłopów**. Zaskakującym, gdyż badania na ten temat, swego czasu dość popularne w PRL, wyczerpały swój potencjał jeszcze w latach sześćdziesiątych, a później trwały chyba tylko siłą zapotrzebowania przez Zjednoczone Stronnictwo Ludowe na budowanie „tradycji ruchu ludowego”. Po 1989 r. przez długi czas nie publikowano na ten temat praktycznie nic. Pewne zmiany dało się zauważyć dopiero po 2000 r., kiedy zainteresowanie historią wsi zaczęło powoli wracać – z jednej strony wspierane przez historię społeczną i demografię historyczną, a z drugiej dzięki osobistemu zaangażowaniu części badaczy, którzy reprezentują kolejne polskie pokolenie humanistów chłopskiego pochodzenia. Tak więc nowatorskie prace o historii społeczności wiejskich pisali Piotr Guzowski⁶⁴, Grzegorz Jawor⁶⁵, Małgorzata Kołacz-Chmiel⁶⁶, Olga Linkiewicz⁶⁷, Włodzimierz Mędrzecki⁶⁸, Michał Targowski⁶⁹, Mateusz Wyżga⁷⁰, a spośród reprezentantów nauk społecznych Anna Engelking⁷¹ i Michał Łuczew-

⁶³ W tym kierunku podąża np. białostockie stowarzyszenie Instytut Studiów Kobietych, kierowane przez Małgorzatę Dajnowicz.

⁶⁴ P. Guzowski, *Chłopi i pieniądze na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, Kraków 2008.

⁶⁵ G. Jawor, *Ludność chłopska i społeczności wiejskie w województwie lubelskim w późnym średniowieczu (schyłek XIV – początek XV wieku)*, Lublin 1991; idem, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin 2000.

⁶⁶ M. Kołacz-Chmiel, *Społeczności chłopskie ziemi chełmskiej w późnym średniowieczu*, Lublin 2009; eadem, *Mulier honesta et laboriosa. Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin 2018.

⁶⁷ O. Linkiewicz, *Lokalność i nacjonalizm. Społeczności wiejskie w Galicji Wschodniej w dwudziestolecie międzywojennym*, Kraków 2018.

⁶⁸ W. Mędrzecki, *Młodzież wiejska na ziemiach Polski centralnej 1864–1939. Procesy socjalizacji*, Warszawa 2002.

⁶⁹ M. Targowski, *Samorząd wiejski w osadach ołęderskich w Dolinie Dolnej Wisły w przepisach wilkierzy z XVII i XVIII wieku. Organizacja, kompetencje, zasady funkcjonowania*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2013, t. 25, nr 2, s. 169–190.

⁷⁰ M. Wyżga, *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium o społeczności lokalnej*, Kraków 2011.

⁷¹ A. Engelking, *Kołożnicy. Antropologiczne studium tożsamości wsi białoruskiej przełomu XX i XXI wieku*, Toruń 2012.

ski⁷². Gdy w 2015 r. pojawił się film dokumentalny pt. *Niepamięć*, reklamowany jako „pierwszy film o dziedzictwie pańszczyzny”, a przez media przetoczyła się fala dyskusji o „chłopskości” Polaków, pańszczyźnie, poddaństwie osobistym i ich współczesnych skutkach, okazało się, że chłopskie pochodzenie, skrzętnie zapomniane po 1989 r., stanowi wciąż w Polsce problem tożsamościowy. W 2015 r. dyskutujący w mediach odnosili się czasem do nowych prac o dziejach chłopów, chętniej jednak do peere-łowskiej historiografii wsi. Na fali tej dyskusji historia chłopów stała się przedmiotem zainteresowania badawczego grupy antropologów: Waldemara Kuligowskiego⁷³, Kacpra Pobłockiego⁷⁴ i Michała Rauszera⁷⁵, którzy wnieśli do niej żarliwe zaangażowanie oraz publicystyczne odniesienia do współczesnych problemów społecznych o emancypacyjnym i tożsamościowym zacięciu. Najbliższe lata, a może miesiące pokażą, do jakiego stopnia da się pogodzić te nieprzystające sposoby uprawiania historii, które jednak mają ten sam przedmiot badania⁷⁶.

Jednak to nie chłopskość jest tą kategorią, która w ostatnich latach najbardziej obrodziła w historiografii tożsamościowej. Prawdziwy rozkwit ilościowy od początku XXI w. przeżywa bowiem **historia lokalna i regionalna** – przeważnie zaledwie poprawna pod względem warsztatowym, ale czasem pełna zaskakującej akrybii i oparta na skrupulatnych poszukiwaniach źródłowych, zwykle uprawiana zresztą poza głównymi ośrodkami badawczymi. Jej akademicką i wysoce profesjonalną odmianą jest **historia miast**, która dla jej czytelników pełni jednak podobne funkcje umacniania tożsamości lokalnej, pomimo że porusza znacznie szerszy krąg tematów, obejmujący historię życia codziennego i mentalności, relacje władzy, dzieje urbanistyki czy historię środowiskową⁷⁷.

Rodzajem historii tożsamościowej jest również **genealogia**, która dzięki upowszechnieniu się komputerów oraz internetu przeżywa swoją drugą młodość, a symbolem technologicznego przełomu, jaki zaszedł w ostatnich latach, jest monumentalna

⁷² M. Łuczewski, *Odwieczny naród. Polak i katolik w Żmiąceju*, Toruń 2012.

⁷³ W. Kuligowski, *Chamska historia Polski. Tezy i antytezy*, „Czas Kultury” 2016, nr 3, s. 70–77.

⁷⁴ K. Pobłocki, *Niewolnictwo po polsku*, *ibidem*, s. 62–68.

⁷⁵ M. Rauszer, *Buntów chłopskich nie było. Pańszczyzna i opór*, *ibidem*, s. 90–99; *idem*, *Chłop-niewolnik? Pańszczyzna w perspektywie antropologii historii*, „Lud” 2017, t. 101, s. 107–127.

⁷⁶ Raport niniejszy powstawał latem 2019 r. Obecnie, po blisko dwóch latach, wyraźnie widać dynamiczny rozwój tego nurtu, ochrzczonego „ludową historią Polski” lub „zwrotem ludowym”. Po ukazaniu się w przeciągu kilku miesięcy głośniejszych książek Adama Leszczyńskiego, Kacpra Pobłockiego i Michała Rauszera problem ten stał się jednym z najżywiej dyskutowanych tematów historycznych w przestrzeni publicznej. Jak na razie w dyskusji tej dominuje – zgodnie z przewidywaniami – refleksja tożsamościowa, a nie naukowa.

⁷⁷ Np. A. Łupienko, *Przestrzeń publiczna Warszawy w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 2012; P. Perkowski, *Gdańsk – miasto od nowa. Kształtowanie społeczeństwa i warunki bytowe w latach 1945–1970*, Gdańsk 2013; B. Brzostek, *Paryże innej Europy. Warszawa i Bukareszt, XIX i XX wiek*, Warszawa 2015.

baza danych – *Wielka Genealogia* Marka J. Minakowskiego⁷⁸. Rewolucja informatyczna nie spowodowała w tym wypadku zmiany mentalnej – genealogia ta służy katalogowaniu elit społecznych w historii Polski i udowadnianiu, że z tych elit się pochodzi. Lokalni amatorzy zaczęli jednak przełamywać ten schemat i coraz częściej pojawiają się opracowania genealogiczne rodzin, których próżno szukać w herbarzach – rodów chłopskich, młynarskich itp., a czasem nawet zaczynają się tym zajmować profesjonalni historycy⁷⁹. Przełomem w badaniach nad powiązaniem rodzinnymi mogą się natomiast okazać dwie najświeższe prace, które podchodzą do problemu w odmienny, twórczy sposób: *Historie rodzinne. Narracje – narratorzy – interpretacje* Violety Julkowskiej⁸⁰ i *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku* Mateusza Wyżgi⁸¹.

Poszukiwanie miejsca poza historią

Czwartą nową tendencją w historiografii polskiej ostatnich trzydziestu lat jest zjawisko, które nazwałem poszukiwaniem miejsca poza historią, aby wciąż jednak zajmować się dziejami. Przejawia się ono w prowadzeniu badań na podstawie źródeł nietypowych dla historiografii i wymagających dodatkowych umiejętności lub w stosowaniu koncepcji teoretycznych i interpretacji, które utrudniają lub uniemożliwiają dyskusję naukową z innymi historykami. Czasem łączy się z tym rzeczywiste poszukiwanie miejsca „poza historią”, czyli poza historycznymi instytucjami badawczymi, gdzieś w innym miejscu struktury uniwersyteckiej. Tendencję tę umożliwia oczywiście rosnąca interdyscyplinarność czy transdyscyplinarność badań historycznych, jak również swobodniejsze podejście do tożsamości dyscyplinarnej w obrębie nauk humanistycznych i społecznych. Nie bez znaczenia jest tu również lansowanie przez decydentów tezy o naukowej wyższości dziedzin ścisłych i biologicznych nad humanistyką.

W ostatnim trzydziestoleciu narodziło się w Polsce wiele nurtów badawczych, poszukujących historiograficznego spełnienia „gdzie indziej”. Wspomnę tylko te o potencjalnie najwyższej wartości naukowej. Zacznę od **muzeologii i muzealnictwa historycznego**. W ostatnich kilkunastu latach stały się one w Polsce swoistym i odmiennym sposobem realizowania historiografii, przedstawiania dziejów w formie zarazem syntetycznej i zróżnicowanej pod względem mediów. Tworzeniu muzeów historycznych, w tym tzw. ekspozycji narracyjnych, towarzyszy również pogłębiona

⁷⁸ M.J. Minakowski, *Wielka Genealogia Minakowskiego*, <https://wielcy.pl> (dostęp 1 VIII 2019 r.).

⁷⁹ Np. M. Morys-Twarowski, *Pszczółkowie z Krasnej koło Cieszyna od XVII do początku XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2011, t. 1318, z. 138, s. 97–108.

⁸⁰ V. Julkowska, *Historie rodzinne. Narracje – narratorzy – interpretacje*, Poznań 2019.

⁸¹ M. Wyżga, *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku*, Kraków 2019.

refleksja teoretyczna⁸². Zasadniczo jest to już zupełnie osobny od historiografii kierunek badań i rodzaj aktywności historycznej, jednak wciąż wymagający profesjonalnego wykształcenia w zakresie historii.

Innym nurtem historiografii, który pojawił się w ciągu ostatnich lat, jest **historia wizualna** zajmująca się analizą przedstawień wizualnych w kontekście historycznym, takich jak film czy ikonosfera. Do tego nurtu można zaliczyć m.in. prace Doroty Skotarczak⁸³, Piotra Witka⁸⁴ czy Magdaleny Saryusz-Wolskiej⁸⁵. Odmienność reprezentowanych przez nich metod badawczych wynika przede wszystkim z opierania się na źródłach rzadko wykorzystywanych przez historyków, a wymagających specjalistycznych umiejętności dla ich poprawnej interpretacji.

Bardzo świeżym nurtem historiografii, któremu wróży się piękną przyszłość, jest **historia cyfrowa**. Już w 2013 r. powstał podstawowy podręcznik do jej uprawiania⁸⁶, ograniczający się niestety do trzech głównych sfer: internetu, digitalizacji/archiwizacji oraz komunikacji/edukacji. W Polsce historia cyfrowa spełnia się jak na razie głównie w drugiej z nich, funkcjonując na marginesie kosztownych projektów digitalizacji dziedzictwa narodowego. Historia cyfrowa obiecuje jednak dostęp do *big data*, czyli wielkich zespołów różnorodnych danych, których analiza może przynieść przełomowe rezultaty. Problem polega jednak na tym, że nawet jeśli uda się zebrać owe *big data* historyczne, nie wystarczy informatyczna umiejętność ich przetworzenia – trzeba poważnie przemyśleć, jakie właściwie chcemy im zadać pytania. Tymczasem historia cyfrowa wraz z całą humanistyką cyfrową pozycjonuje się poza akademicką historią, częściowo dlatego, że na wydziałach nauk ścisłych działają lepsze komputery niż na humanistycznych (i jest gdzie postawić kolejny sprzęt), a poza tym są one bardziej prestiżowe z punktu widzenia władz uniwersyteckich, a może i samych humanistów. Zajmowanie się humanistyką cyfrową ma poza tym wymiar generacyjny – umożliwia młodszym badaczom, tym, którzy dorastali już w epoce powszechności komputerów osobistych, szybki awans naukowy.

Ostatnim nurtem, o którym chciałbym wspomnieć, pomimo że jego pojawianie się w historiografii polskiej wciąż pozostaje *in potentia*, jest **posthumanistyka**. Mimo że od ukazania się poświęconemu jej tomu „Historyki”⁸⁷ minęły już cztery lata, wciąż nie wychodzi ona poza poziom konceptualny. Jeśli ktoś podejmuje bada-

⁸² Np. A. Ziębińska-Witek, *Historia w muzeach. Studium ekspozycji Holokaustu*, Lublin 2011; *eadem*, *Muzealizacja komunizmu w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin 2018; *Historia Polski od-nowa. Nowe narracje historii i muzealne reprezentacje przeszłości*, red. R. Kostro, K. Wóycicki, M. Wysocki, Warszawa 2014.

⁸³ D. Skotarczak, *Historia wizualna*, Poznań 2012.

⁸⁴ P. Witek, *Andrzej Wajda jako historyk. Metodologiczne studium z historii wizualnej*, Lublin 2016.

⁸⁵ M. Saryusz-Wolska, *Ikony normalizacji. Kultury wizualne Niemiec 1945–1949*, Warszawa 2015.

⁸⁶ M. Wilkowski, *Wprowadzenie do historii cyfrowej*, Gdańsk 2013.

⁸⁷ *Historia w kontekście posthumanistyki*, „Historyka. Studia metodologiczne” 2015, t. 45.

nia historyczne związane z zakresem zainteresowań posthumanistyki – np. na temat historii zwierząt lub środowiska – to wciąż odwołuje się do jej postulatów w bardzo niewielkim stopniu (lub wręcz w ogóle)⁸⁸. Tymczasem angażowanie się w praktykę dyscypliny „na sposób posthumanistyczny” – jak sugerował to Cary Wolfe – nie przynosi spodziewanych efektów. Na razie iluzoryczna pozostaje również w polskich warunkach formułowana przez posthumanistykę nadzieja na nowe alianse naukowe, np. z etologią lub neurologią. Przez jakiś czas z pewnością powstawać będą jeszcze rozprawy teoretyczne, rozważające, jak wyglądać powinien posthumanistyczny projekt historyczny, jednak odnoszę wrażenie, że posthumanistyka coraz bardziej oddala się od podstawowych problemów współczesnych nauk humanistycznych i społecznych, a podjęcie jej wyzwań przez historyków bardzo by utrudniło ich komunikację z resztą społeczności akademickiej.

Poza historią lokuje się również inny nurt, który jednak należy wyraźnie oddzielić od historiografii – nazwany przez Dobrochnę Kałwę **„humanistyką przeszłości”**. Są to podające się za historiografię opracowania tworzone przez przedstawicieli innych nauk, głównie kulturoznawstwa, socjologii i antropologii. W przeciwieństwie do wyżej cytowanych badań interdyscyplinarnych czy transdyscyplinarnych, w przypadku „humanistyki przeszłości” ich autorzy nie wykorzystują swoich kompetencji, lecz naśladują metody badawcze historii, zwykle na poziomie nie wyższym niż poprawny dla studenta historii, stosując przy tym atrakcyjne ramy interpretacyjne oraz podpierając swój autorytet stopniami naukowymi zdobytymi w innych dyscyplinach. To powoduje, że ich książki odbierane są jako historiografia (a może nawet oni sami wierzą, że pisanie historii jest tak łatwe, gdyż nie wymaga poznania żadnej konkretnej metodologii). W każdym razie teoretyczne oddzielenie „humanistyki przeszłości” od historiografii staje się jednym z najważniejszych wyzwań historii w perspektywie kilku najbliższych lat.

Zakończenie

Na koniec należy zadać pytanie: o czym świadczą te cztery wyodrębnione tendencje w polskiej historiografii ostatnich trzydziestu lat? Z jednej strony wiele składających się na nie zjawisk jest zbieżnych z tendencjami w historiografii światowej, co świadczyłoby o postępującej globalizacji polskiej nauki historycznej. Z drugiej strony pojawiły się dość unikatowe w skali światowej nurty badań historycznych (np.

⁸⁸ A. Dąbrówka, *Dawne procesy zwierząt jako dramaty rytualne*, „Teksty Drugie” 2002, nr 5, s. 23–35; K. Bielecki, *Recepcja egzotycznych stworzeń i ich wizerunków we wczesnonowożytnej Europie. Przykład nosorożca „lizbońskiego”*, „Rocznik Antropologii Historii” 2013, t. 3, z. 2, s. 259–275; Człowiek w świecie zwierząt – zwierzęta w świecie człowieka, red. K. Ilski, Poznań 2012; M. Gapski, *Koń w kulturze polskiego średniowiecza. Wierzchowce na ścieżkach wyobraźni*, Poznań 2014.

tożsamościowy chłopski), inne zaś nie przyjęły się w ogóle. Największą przeszkodą na drodze globalizacji historiografii polskiej jest jednak polityczny spór o rację historyczną, wynikający ze specyficznie polskiej konfiguracji czynników. Niewielkim pocieszeniem jest tu fakt, że podobnie ostre konflikty o przeszłość pojawiają się także w innych krajach.

Jednocześnie trzeba zauważyć, że historiografia polska wyraźnie przyśpieszyła. Wiele ze wspomnianych nowych nurtów badań ostatniego trzdziestolecia pojawiło się nie dalej niż dziesięć, piętnaście lat temu, a niektóre kielkują wręcz na naszych oczach. Czy tendencja ta – jeśli się utrzyma – spowoduje metodologiczne „odblokowanie” polskiej historiografii? A może to tylko symptom narastającego przekonania o tym, że nic nie da się zmienić, więc trzeba sobie znaleźć jakąś niszę?

Bibliografia

- Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie, red. D. Libionka, Warszawa 2004.
- Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen, red. A. Lüdtke, Frankfurt am Main 1989.
- Bakula B., *Kolonialne i postkolonialne aspekty polskiego dyskursu kresoznawczego. Zarys problematyki*, „Teksty Drugie” 2006, nr 6.
- Bez taryfy ulgowej. Dorobek naukowy i edukacyjny Instytutu Pamięci Narodowej 2000–2010, red. A. Czyżewski et al., Łódź 2012.
- Bielecki K., *Recepcja egzotycznych stworzeń i ich wizerunków we wczesnonowoczesnej Europie. Przykład nosorożca „lizbońskiego”*, „Rocznik Antropologii Historii” 2013, t. 3, z. 2.
- Boroda K., *Przeszłość przeliczników demograficznych dla szesnastowiecznych źródeł podatkowych*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, t. 37, nr 2.
- Brzechczyn K., *Problem wiarygodności teczek i opartej na nich narracji historycznej. Kilka uwag metodologicznych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2 (20).
- Brzostek B., *Paryże innej Europy. Warszawa i Bukareszt, XIX i XX wiek*, Warszawa 2015.
- Brzostek B., *Robotnicy Warszawy. Konflikty codzienne (1950–1954)*, Warszawa 2002.
- Chojcecki D., *Od społeczeństwa tradycyjnego do nowoczesnego. Demografia i zdrowotność głównych ośrodków miejskich Pomorza Zachodniego w dobie przyśpieszonej urbanizacji i industrializacji w Niemczech (1871–1913)*, Szczecin 2014.
- Człowiek w świecie zwierząt – zwierzęta w świecie człowieka, red. K. Ilksi, Poznań 2012.
- Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski, t. 1–2, red. B. Engelking, J. Grabowski, Warszawa 2018.
- Dąbrówka A., *Dawne procesy zwierząt jako dramaty rytualne*, „Teksty Drugie” 2002, nr 5.
- Deutsch-polnische Erinnerungsorte, red. H.H. Hahn, R. Traba et al., t. 1–5, Paderborn 2012–2015.

- Domańska E., *Badania postkolonialne* [w:] L. Gandhi, *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, przeł. J. Serwański, Poznań 2008 (tu również bibliografia pt. *Studia postkolonialne w Polsce*, zestawiała Ewa Domańska).
- Domańska E., *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań 1999, wyd. 2, Poznań 2005.
- Domańska E., *Posłowie. Historia antropologiczna. Mikrohistoria* [w:] N.Z. Davis, *Powrót Marti-na Guerreà*, przeł. P. Szulgit, red. naukowa E. Domańska, Poznań 2011 (tu również *Wybrane prace na temat historii antropologicznej i mikrohistorii w Polsce. Bibliografia*, zestawiała E. Domańska).
- Eisler J., *Refleksje nad wykorzystaniem relacji jako źródła w badaniu historii PRL (rozmowy z dysydentami i prominentami)*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały” 2003, t. 6.
- Ekobiografia Krakowa*, red. A. Izdebski, R. Szmytka, Kraków 2018.
- Engelking A., *Kołchoźnicy. Antropologiczne studium tożsamości wsi białoruskiej przełomu XX i XXI wieku*, Toruń 2012.
- Engelking B., Leociak J., *Getto warszawskie – przewodnik po nieistniejącym mieście*, Warszawa 2001.
- Engelking B., *Zagłada i pamięć. Doświadczenie Holocaustu i jego konsekwencje opisane na podstawie relacji autobiograficznych*, Warszawa 2001.
- Filipkowski P., *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych*, Wrocław 2010.
- Galicja postkolonialna czy postkolonialnie?, „Historyka. Studia metodologiczne” 2012, t. 42.
- Gapski M.H., *Koń w kulturze polskiego średniowiecza. Wierzchowce na ścieżkach wyobraźni*, Poznań 2014.
- Getto łódzkie / Litzmannstadt Getto 1940–1944*, red. J. Baranowski, S.M. Nowinowski, Łódź 2009.
- Gliwa A., *Kraina upartych niepogód. Zniszczenia wojenne na obszarze ziemi przemyskiej w XVII wieku*, Przemyśl 2013.
- Gosk H., *Tożsamościotwórcze aspekty polonistycznych studiów postzależnościowych*, „Teksty Drugie” 2012, nr 3.
- Górny M., *Przede wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007.
- Grabowska M., *Zerwana genealogia. Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*, Warszawa 2018.
- Grabski A.F., *Historiografia – Mitotwórstwo – Mitoburstwo* [w:] *Historia. Mity. Interpretacje*, red. A. Barszczewska-Krupa, Łódź 1996.
- Graczyk R., *Tropem SB: jak czytać teczek*, Kraków 2007.
- Graża H., *Rzeczpospolita szlachecka – twór kolonialny?* [w:] *Perspektywy postkolonializmu w Polsce. Polska w perspektywie postkolonialnej*, red. J. Kieniewicz, Warszawa 2016 („Deбаты Artes Liberales”, t. 10).
- Grodziski S., *Feliksa Boronia pielgrzymka do historii*, Kraków 1984.

- Gross J.T., *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny 2000.
- Guzowski P., Agnieszka Sołtysowa z Krościenka Wyżnego [w:] *Granice i pogranicza. Mikrohistorie i historie życia codziennego*, red. P. Guzowski, M. Liedke, M. Ocytko, Kraków 2011.
- Guzowski P., *Chłopi i pieniądze na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, Kraków 2008.
- Guzowski P., *Demographic Conditions of the Functioning of Peasant Families at the Turn of the Middle Ages*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2013, t. 73.
- Historia Polski od-nowa. Nowe narracje historii i muzealne reprezentacje przeszłości*, red. R. Kostro, K. Wóycicki, M. Wysocki, Warszawa 2014.
- Historia w kontekście posthumanistyki*, „Historyka. Studia metodologiczne” 2015, t. 45.
- Izdebski A., *Średniowieczni Rzymianie i przyroda. Interdyscyplinarna historia środowiskowa*, Kraków 2019.
- Jarosz D., Miernik G., „Zhańbiona” wieś Okół. *Opowieści o buncie*, Warszawa–Kielce 2016.
- Jarząbek M., „Lżynie Państwa”, czyli codzienność przed sądem. *Mikrohistoryczne spojrzenie na śląskość lat 30. XX w.*, „Rocznik Antropologii Historii” 2014, R. 4, nr 2.
- Jawor G., *Ludność chłopska i społeczności wiejskie w województwie lubelskim w późnym średniowieczu (schyłek XIV – początek XV wieku)*, Lublin 1991.
- Jawor G., *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin 2000.
- Julowska V., *Historie rodzinne. Narracje – narratorzy – interpretacje*, Poznań 2019.
- Kałwa D., *Historia kobiet – kilka uwag metodologicznych* [w:] *Dzieje kobiet w Polsce*, red. K.A. Makowski, Poznań 2014.
- Kałwa D., *Historia kobiet versus studia gender – o potrzebie interdyscyplinarnego dialogu* [w:] *Historia – dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*, red. E. Domańska, R. Stobiecki, T. Wiślicz, Kraków 2014.
- Kałwa D., *Historia mówiona w krajach postkomunistycznych. Rekonesans*, „Kultura i Historia” 2010, nr 19.
- Kałwa D., *Historia mówiona w polskich badaniach dziejów najnowszych*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2017, t. 7.
- Kaźmierska K., *Doświadczenia wojenne Polaków a kształtowanie tożsamości etnicznej. Analiza narracji kresowych*, Warszawa 1999.
- Kaźmierska K., Pałka J., *Żołnierze ludowego Wojska Polskiego. Historie mówione*, Łódź 2018.
- Kieniewicz J., *Ekspansja. Kolonializm. Cywilizacja*, Warszawa 2008.
- Klich-Kluczevska B., *Przez dziurkę od klucza. Życie prywatne w Krakowie 1945–1989*, Kraków 2005.
- Klich-Kluczevska B., *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956–1989*, Kraków 2015.
- Klio na wolności. Historiografia dziejów najnowszych po 1989 roku*, red. M. Kruszyński et al., Lublin 2016.
- Kończak-Chmiel M., *Elity chłopskie w Polsce w XV–XVI wieku. (Rodziny Bąków-Tomczyków i Zegadłów w podlubelskiej wsi Konopnica)*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 2012, t. 3.

- Kołacz-Chmiel M., *Mulier honesta et laboriosa. Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin 2018.
- Kołacz-Chmiel M., *Spoločności chłopskie ziemi chełmskiej w późnym średniowieczu*, Lublin 2009.
- Kołodziejczyk D., *Postkolonialny transfer na Europę Środkowo-Wschodnią*, „Teksty Drugie” 2010, nr 5.
- Kopczyński M., *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1998.
- Kowalski P., *Świat Andrzeja Komanieckiego, kronikarza Żywca*, Wrocław 2010.
- Kudela-Świątek W., *Odpamiętane. O historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym*, Kraków 2013.
- Kukło C., *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991.
- Kula W., *Rozważania o historii*, Warszawa 1958.
- Kuligowski W., *Chamska historia Polski. Tezy i antytezy*, „Czas Kultury” 2016, nr 3.
- Kurkowska-Budzan M., *Antykomunistyczne podziemie zbrojne na Białostocczyźnie. Analiza współczesnej symbolizacji przeszłości*, Kraków 2009.
- Kurkowska-Budzan M. et al., *Historia mówiona – elementarz*, Warszawa 2008.
- Kurkowska-Budzan M., Stasiak M., *Stadion na peryferiach*, Kraków 2016.
- Lewandowska I., „Oral history” we współczesnej Polsce: badania, projekty, stowarzyszenia, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2011, t. 1.
- Liedke M., *Głos z Ordy, czyli szczęścia i nieszczęścia Wasyla Zahorowskiego [w:] Granice i pogranicza. Mikrohistorie i historie życia codziennego*, red. P. Guzowski, M. Liedke, M. Ocytko, Kraków 2011.
- Linkiewicz O., *Lokalność i nacjonalizm. Społeczności wiejskie w Galicji Wschodniej w dwudziestoleciu międzywojennym*, Kraków 2018.
- Łaszkiwicz H., „Правивше государство свое тихо и благополучно...” Grigorij Karpowicz Kotoszychin o władzy w Carstwie Moskiewskim pierwszych Romanowów, Lublin 2007.
- Łuczewski M., *Owieczny naród. Polak i katolik w Żmijce*, Toruń 2012.
- Łupienko A., *Przestrzeń publiczna Warszawy w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 2012.
- Małczyński J., *Krajobrazy Zagłady. Perspektywa historii środowiskowej*, Warszawa 2018.
- Mateja-Jaworska B., Zawodna-Stephan M., *Badania życia codziennego w Polsce. Rozmowy (nie)codzienne*, Poznań 2019.
- Mateja-Jaworska B., Zawodna-Stephan M., *Zmieniająca się codzienność. Wybrane tradycje badań nad codziennością w Polsce [w:] Życie codzienne (w) Archiwum*, red. M. Zawodna-Stephan, Poznań 2019.
- Mazurek M., *Społeczeństwo kolejki: o doświadczeniach niedoboru 1945–1989*, Warszawa 2010.
- Mędrzecki W., *Młodzież wiejska na ziemiach Polski centralnej 1864–1939. Procesy socjalizacji*, Warszawa 2002.
- Mikołajczyk M., *Z dziejów zbrodni i kary w dawnej Polsce. Żywot i proces Antoniego Złotkowskiego, zbójnika z Pcimia*, Katowice 2001.

- Minakowski M.J., *Wielka Genealogia Minakowskiego*, <https://wielcy.pl> (dostęp 1 VIII 2019 r.).
- Miodunka P., *Kryzysy demograficzne w Małopolsce w końcu XVII i pierwszej połowie XVIII wieku. Zarys problematyki*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, t. 37, nr 4.
- Morys-Twarowski M., *Pszczółkowie z Krasnej koło Cieszyna od XVII do początku XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2011, t. 1318, z. 138.
- Motyka G., *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947*, Kraków 2011.
- Musiał F., *Podręcznik безпеki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007.
- Nowak A., *Imperiological Studies: A Polish Perspective*, Kraków 2011.
- Ogórek B., *Populacja Krakowa w kontekście długofalowych procesów demograficznych na przełomie XIX i XX wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2013, t. 32.
- Oral History. The Challenges of Dialogue*, red. M. Kurkowska-Budzan, K. Zamorski, Amsterdam 2009.
- Perkowski P., *Gdańsk – miasto od nowa. Kształtowanie społeczeństwa i warunki bytowe w latach 1945–1970*, Gdańsk 2013.
- Pieniądz A., *Historycy a teoria postkolonialna – między niewiedzą, odrzuceniem i krytyką [w:] Perspektywy postkolonializmu w Polsce. Polska w perspektywie postkolonialnej*, red. J. Kieniewicz, Warszawa 2016 („Deбаты Artes Liberales”, t. 10).
- Pisuliński J., *Akcja specjalna „Wisła”*, Rzeszów 2017.
- Pobłocki K., *Niewolnictwo po polsku*, „Czas Kultury” 2016, nr 3.
- Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. H.H. Hahn, R. Traba et al., t. 1–4, Warszawa 2012–2013.
- Poniat R., *Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku*, Warszawa 2013.
- Praczyk M., *Pamięć środowiskowa we wspomnieniach osadników na „Ziemiach Odzyskanych”*, Poznań 2018.
- Rauszer M., *Buntów chłopskich nie było. Pańszczyzna i opór*, „Czas Kultury” 2016, nr 3.
- Rauszer M., *Chłop-niewolnik? Pańszczyzna w perspektywie antropologii historii*, „Lud” 2017, t. 101.
- Rokuszevska-Pawełek A., *Chaos i przymus. Trajektorie wojenne Polaków: analiza biograficzna*, Łódź 2002.
- Rosja i Europa Wschodnia. „Imperiologia” stosowana*, red. A. Nowak, Kraków 2006.
- Roszak S., *Historia społeczna i historia kulturowa epoki nowożytnej. Doświadczenia oraz perspektywy ukrywania i odkrywania jednostki*, „Historyka. Studia metodologiczne” 2017, t. 47.
- Rozwiązanie kwestii żydowskiej w dystrykcie Galicja*, oprac. A. Żbikowski, Warszawa 2001.
- Saryusz-Wolska M., *Ikony normalizacji. Kultury wizualne Niemiec 1945–1949*, Warszawa 2015.
- Sitarek A., *„Otoczone drutem państwo”. Struktura i funkcjonowanie administracji żydowskiej getta łódzkiego*, Łódź 2015.

- Skotarczak D., *Historia wizualna*, Poznań 2012.
- Skórczewski D., *Polska skolonizowana, Polska zorientalizowana. Teoria postkolonialna wobec „innej Europy”*, „Porównania” 2009, t. 6.
- Skórczewski D., *Postkolonializm jako metoda: konserwatywna czy „postępowa”? Wstępne oczyszczenie przedpola [w:] Perspektywy postkolonializmu w Polsce. Polska w perspektywie postkolonialnej*, red. J. Kieniewicz, Warszawa 2016 („Debaty Artes Liberales”, t. 10).
- Skórczewski D., *Postkolonialna Polska – projekt (nie)możliwy*, „Teksty Drugie” 2006, nr 1/2.
- Sowa J., *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*, Kraków 2011.
- Spojrzenie w przeszłość. Konferencja Muzeum Historii Polski, Jadwisin, 25–26 października 2007 r. Materiały pokonferencyjne*, t. 1–2, red. P. Skibiński, A. Przeszowska et al., Warszawa 2009.
- Stobiecki R., *Historia narodowa wobec historii imperialnej. Z dziejów polsko-rosyjskich sporów historiograficznych w XIX i XX wieku*, „Kultura i Historia” 2011, nr 20, <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/3018> (dostęp 1 VIII 2019 r.).
- Stobiecki R., *Historiografia polska początków XXI wieku. Próba bilansu*, „Przegląd Humanistyczny” 2010, z. 5/6.
- Stobiecki R., *Różne oblicza historycznego rewizjonizmu*, „Sensus Historiae” 2015, t. 19, nr 2.
- Stolarz A., *Dzielenie się pamięcią. Praktyka i teoria historii mówionej*, Lublin 2016.
- Strzelczyk J., *Nauka historii na początku XXI wieku. Esej*, „Przegląd Zachodni” 2014, nr 3.
- Szady B., *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII w.*, Lublin 2010.
- Szołtysek M., *Rethinking East-Central Europe. Family Systems and Co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Contexts and Analyses*, Bern 2015.
- Szpak E., *Między osiedlem a zagrodą: życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Kraków 2005.
- Środowiskowa historia Zagłady*, red. J. Małczyński, „Teksty Drugie” 2017, nr 2 [numer tematyczny].
- Targowski M., *Samorząd wiejski w osadach olęderskich w Dolinie Dolnej Wisły w przepisach wilkierzy z XVII i XVIII wieku. Organizacja, kompetencje, zasady funkcjonowania*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2013, t. 25, nr 2.
- Topolski J., *Historiografia jako tworzenie mitów i walka z nimi [w:] Ideologie, poglądy, mity w dziejach Polski i Europy XIX i XX wieku*, red. J. Topolski, W. Molik, K.A. Makowski, Poznań 1991.
- Topolski J., *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Poznań 1996.
- W stronę antropologii „bezpieki”: nieklasyczna refleksja nad aparatem bezpieczeństwa w Polsce Ludowej*, red. J. Syrnok et al., Wrocław 2014.
- Wijaczka J., *Historiografia polska epoki wczesnonowożytnej po 1989 roku. Próba oceny*, „Historyka. Studia metodologiczne” 2017, t. 47.
- Wilkowski M., *Wprowadzenie do historii cyfrowej*, Gdańsk 2013.

- Wiślicz T., *Historiografia polska 1989–2009. Bardzo subiektywne podsumowanie*, „Przegląd Humanistyczny” 2010, z. 5/6.
- Witek P., *Andrzej Wajda jako historyk. Metodologiczne studium z historii wizualnej*, Lublin 2016.
- Wnuk R., *Wokół mitu „żołnierzy wyklętych”*, „Przegląd Polityczny” 2016, nr 136.
- Wokół Jedwabnego*, red. P. Machcewicz, K. Persak, t. 1: *Studia*, t. 2: *Dokumenty*, Warszawa 2002.
- Wokół teczek bezpieki: zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006.
- Wólkiewicz E., *Wielka masakra psów. Strach przed utratą czci w nowożytnych miastach Europy Środkowej*, „Przegląd Historyczny” 2015, t. 106.
- Wyczański A., *Zły los Zosi Kotówny (1544): (mikrohistoria)*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2005, t. 49.
- Wyżga M., *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku*, Kraków 2019.
- Wyżga M., *Mobilność i migracje chłopów do miast polskich doby preindustrialnej. Z badań nad mikroregionem krakowskim*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2015, t. 37, z. 2.
- Wyżga M., *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium o społeczności lokalnej*, Kraków 2011.
- Zagłada Żydów. Pamięć narodowa a pisanie historii w Polsce i we Francji*, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, Lublin 2006.
- Ziębińska-Witek A., *Historia w muzeach. Studium ekspozycji Holokaustu*, Lublin 2011.
- Ziębińska-Witek A., *Muzealizacja komunizmu w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin 2018.
- Żmudziński P., *Mieszko I i Amazonki. Wspólnoty wojownicze i normy życia rodzinnego w relacji Ibrahima ibn Jakuba [w:] Tekst źródła. Krytyka. Interpretacja*, red. B. Trelińska, Warszawa 2005.
- „Żołnierze wyklęci”. *Między historią, popkulturą a polityką* [dyskusja Andrzeja Friszke, Tomasa Łabuszewskiego, Zbigniewa Nosowskiego i Rafała Wnuka] „Więź” 2016, nr 3, <http://wiesz.com.pl/2017/02/20/zolnierze-wykleci-miedzy-historia-a-popkultura> (dostęp 1 VIII 2019 r.).

Abstract

The study aims to present significant research trends and tendencies that have emerged in Polish historical sciences in the last thirty years. Four basic tendencies, transcending the traditional epochal divisions for Polish academic history, were chosen for presentation. These are: 1) From ‘myth’ to ‘historical truth’ and back again, i.e., a tendency encompassing historiographical trends the aim of which is to revise – in the name of historical truth – previous descriptions of the past or create new myths in place of the old ones; 2) Between structures and idiography, i.e., research trends that reject metanarratives and explore individual experi-

ence, as well as those that aim to achieve synthetic knowledge through research of a structural, comparative, or global nature; 3) Identity histories, i.e., currents emerging in Polish historiography that are important for building the identity of a specific social group, showing the distinctiveness of Polish history in this respect; 4) Searching for a place beyond history, i.e., conducting research based on sources atypical for historiography and requiring additional skills or applying theoretical concepts and interpretations, which make scientific discussion with other historians challenging.

Keywords: Polish historiography, microhistory, identity, history methodology, interdisciplinarity